

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
SOOME-UGRI OSAKOND

Agu Bleive

PERMI JA LÄÄNEMERESOOME DEMONSTRATIIV-
NING KOLMANDA ISIKU PRONOOMENID
AREAALTÜPOLOOGILISEL TAUSTAL

Magistritöö

Juhendajad professor Gerson Klumpp ja lektor Nikolay Kuznetsov

Tartu 2016

SISUKORD

Sissejuhatus.....	4
1. Pronoomenid.....	7
1.1. Pronoomeni mõiste.....	7
1.2. Pronoomenid ja provormid.....	8
1.3. Kolmanda isiku pronoomenid.....	9
1.4. Demonstratiivpronoomenid.....	11
1.5. Kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite seotusest.....	13
1.6. Pronoomenid uurali algkeeles.....	14
1.6.1. Kolmanda isiku pronoomenid uurali algkeeles.....	14
1.6.2. Demonstratiivpronoomenid uurali algkeeles.....	14
2. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid läänemeresoome keeltes.....	16
2.1. Eesti keel.....	17
2.2. Liivi keel.....	20
2.3. Vadjä keel.....	20
2.4. Võru keel.....	21
2.5. Isuri keel.....	22
2.6. Soome keel.....	23
2.7. Karjala keel.....	24
2.7.1. Päriskarjala murre.....	24
2.7.2. Aunusekarjala murre.....	25
2.7.3. Lüüdikarjala murre.....	25
2.8. Vepsa keel.....	26
3. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid permi keeltes.....	28
3.1. Komi keel.....	28
3.1.1. Komi kirjakeel ja Sõktõvkari ümbruse murre.....	28
3.1.2. Permikomi keel.....	30
3.1.3. Jazvakomi murre.....	30
3.1.4. Udora murre.....	32
3.1.5. Ülem-Sõktõvi (верхнесыольский) murre.....	33
3.1.6. Izva (ижемский) murre.....	34
3.1.7. Kesk-Sõktõvi (среднесыольский) murre.....	35
3.1.8. Petšora murre.....	35
3.1.9. Ülem-Ežva (верхневычегодский) murre.....	35
3.1.10. Luza-Letka murre.....	36
3.1.11. Alam-Ežva (нижневычегодский) murre.....	36
3.2. Udmurdi keel.....	36
4. Permi ja läänemeresoome keelte demonstratiiv- ning kolmanda isiku pronoomenite võrdlus.....	37
5. Permi ja läänemeresoome keeled areaaltüpoloogilisel taustal.....	44
5.1. Läänemere keeleareaal.....	44

5.2. Volga-Kaama keeleareaal.....	48
5.3. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenitega seotud keeleareaali defineerida aitavad kriteeriumid.....	53
5.3.1. Demonstratiivpronoomenite seeriade arv.....	55
5.3.2. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenite vaheline seos.....	58
5.3.3. Demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustamine.....	62
5.3.4. Kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustamine.....	66
Kokkuvõte.....	72
Permic and Finnic demonstrative and third person pronouns on an areal-typological background.....	75
Kirjandus.....	78
Lisa 1. Läänemere ja Volga-Kaama keeleareaali demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronomendid.....	86

Sissejuhatus

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on võrrelda areaaltüpoloogilisest vaatepunktist demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomeneid permi ja läänemeresoome keeltes. Selleks asetab antud töö need laiemasse areaaltüpoloogilisse konteksti, selgitamaks välja kas erinevused soome-ugri keelte hulka kuuluvate permi ja läänemeresoome pronoomenisüsteemides võiksid olla kuidagi seotud kuulumisega erinevatesse keeleareaalidesse, Volga-Kaama ja Läänemere keeleareaali, ning seega olla tingitud keelekontaktist.

Demonstratiivpronoomenid on oluline osa keelest, kuna millelegi osutamine on suure tähtsusega inimestevahelises kommunikatsioonis. Kolmanda isiku pronoomenid on aga mõnedes läänemeresoome ja permi keeltes seotud demonstratiivpronoomenitega, kuna viimased paljudel juhtudel on arenenud kolmanda isiku pronoomenitest. Selline kolmanda isiku pronoomenite ambivalentne positsioon demonstratiiv- ja personaalpronoomenite vahel on põhjuseks, miks olen selles töös vaatluse alla võtnud korraga nii demonstratiivpronoomenid kui ka kolmanda isiku pronoomenid.

Keelte valik on langenud permi ja läänemeresoome keelele, kuna mõlemad keelerühmad kuuluvad uurali keelte hulka. Seega võttes omaks üldlevinud alguurali keelest pärimise teooria (Hajdú 1985), peaks oletama, et algselt oli olemas üks ühtne pronoomenisüsteem, mis hiljem, erinevate arengute tulemusel üksikkeeltes, omandas erinevad kujud. Läänemeresoome ja permi keeli on aja jooksul mõjutanud eri perekondadesse kuuluvad keeled, esimesi põhiliselt indo-euroopa keeled, viimaseid peamiselt turgi keeled. Käesolevas töös vaatluse all olevad keelegrupid kuuluvad areaaltüpoloogilise käsitluse järgi erinevatesse keeleareaalidesse, läänemeresoome keeled Läänemere keeleareaali ja permi keeled Volga-Kaama keeleareaali. Seetõttu on kasulik võrdlevalt uurida, missuguseid arenguid on antud keeltes pronoomenisüsteemid järginud, et välja selgitada, kui suur osa on olnud keelekontaktil nende arengu mõjutamisel.

Käesolev magistritöö on ehitatud üles selliselt, et kõigepealt annan teoreetilise ülevaate kolmanda isiku pronoomenitest ning demonstratiivpronoomenitest, nende põhilisest tunnusjoontest ning omavahelistest seostest. Seejärel kirjeldan üksikute läänemeresoome ja permi keelte demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenite süsteeme. Et saada võimalikult täpset pilti nende variatsioonist, olen analüüsinud läbi suure hulga kirjandust permi ja läänemeresoome keelte ja murrete kohta. Antud töös on vaatluse all peaaasjalikult demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenite vormi pool, mitte kasutus. Andmete esitamisel olen lähtunud loogikast, et kirjeldan erinevaid murdeid ainult juhul, kui olen leidnud mingisuguse süstemaatilise erinevuse võrreldes keelega, mille osaks antud murre on. Kuna olen kasutanud kirjeldustes vormide originaalkuju, siis kirillitsas olevad vormid ja näited on ladina tähestikus esitatud näidetest erinevalt jäetud kursiivi panemata, et oleks võimalik kirillitsa erimärkide puudumisel aru saada, missugust tähestikku on kasutatud.

Töö viimases osas üritan kirjeldatud kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomenite süsteeme analüüsida laiemas areaaltüpoloogilises kontekstis. Selleks otsin paralleele erisuunalistele arengutele omavahel geneetilises suguluses olevates permi ja läänemeresoome keeltes teistest emba-kumba keeleareaali kuuluvatest keeltest. Et neid paralleele leida, olen läbi analüüsinud Läänemere ja Volga-Kaama areaali ülejäänud keelte kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomeni süsteemid. Paralleelsete arengute leidmine geneetiliselt suguluses olevate sama areaali keelte hulgas võiks aidata ka paremini defineerida keeleareaali. Magistritöö mahupiirangute tõttu olen nende süsteemide kõrvutamise aluseks võtnud kõigest neli tegurit: demonstratiivpronoomenite hulk, demonstratiivpronoomenite seotus kolmanda isiku pronoomeniga, demonstratiivpronoomenite ning kolmanda isiku pronoomenite mitmuse moodustamine. Kuna Volga-Kaama ja Läänemere areaali mitteurali keelte hulk on väga suur ning magistritöö maht suhteliselt väike, siis olen ma käesolevas töös piirdunud vaid standardkeeltega. Mõnel üksikul juhul, kui erinevus on väga silmatorkav, olen ma puudutanud ka murdeid. Selleks, et sarnaste arengute leidmist lihtsustada, olen kogutud andmed esitanud kaartide peal, see peaks ka lugejal aitama analüüsi tulemustest kiiret ülevaadet saada.

Kuna keelte pronoomenisüsteemid, nagu kogu keelesüsteem tervikuna, on pidevalt muutuses ja arengus, on keeruline igal juhul piiritleda, millised pronoomenid kuuluvad süsteemi ja millised mitte. Tihti on juhtumeid, kus teatud pronoomen hakkab kasutusest välja langema või on piiratud ainult kirjakeelse kasutusega (Maitinskaja 1969). Näiteks võib tuua inglise keele, kus tänapäeva keeles on kasutusel ainult demonstratiivpronoomenid *this* ja *that*, kuid kunagi on olnud kasutusel ka demonstratiivpronoomen *yonder*, mis tänaseks on muutunud juba täiesti arhailiseks. Sarnaselt saksa keeles pronoomenit *jener* kasutatakse ainult kirjakeeles. Selliste raskuste tõttu on keeruline alati pronoomenisüsteeme üheselt defineerida ning selle tulemusel võivad ka analüüsi tulemused kergelt kõikuda sõltuvalt sellest, mida peetakse teatud keelesüsteemi osaks ja mida mitte.

1. Pronoomenid

Selles peatükis annan teoreetilise ülevaate pronoomenitest kui sõnaliigist. Vastavalt oma töö teemale keskendun peamiselt demonstratiivpronoomenite ja kolmanda isiku pronoomenite kirjeldamisele. Ülevaates toetun suuresti Shankara Bhati pronoomenite jaotusele ning definitsioonidele tema teoses “Pronouns” (Bhat 2007).

1.1. Pronoomeni mõiste

Traditsioonilise definitsiooni järgi on pronoomen sõna, mis asendab mingit nimisõna, Bhati (2007: 1–2) arvates on selline definitsioon aga mitterahuldav. Kõige mõjuvamateks põhjusteks on, et esimese ja teise isiku pronoomenid ei asenda nimisõna ja et demonstratiiv- ning interrogatiivpronoomenid võivad asendada nii omadussõnu, määrsõnu kui isegi tegusõnu. Siiski on osutunud probleemseks demonstratiiv-, interrogatiiv-, indefiniit- ning relatiivpronoomenitele ühe katva termini leidmine ning keegi pole suutnud paremini pronoomeneid defineerida (Bhat 2007: 2–4).

Bhati (2007: 4–6) järgi põhjuseks, miks on osutunud võimatuks luua ühte head definitsiooni pronoomenite jaoks, on see, et sõnad, mis on ühendatud pronoomeni kategooriasse, ei moodusta tegelikult ühtset kategooriat, mille kõigil liikmetel oleks olemas omavaheline ühisosa. Peamiseks põhjuseks on see, et personaalpronoomenid käituvad teistmoodi kui teised pronoomenid. Samuti tekib tihti kahtlus, kas kolmanda isiku pronoomenid on pigem siiski demonstratiivpronoomenid või personaalpronoomenid. (Bhat 2007: 13–15) On mitmeid tunnuseid, mis on ühised neile mõlemale ning on mitmeid juhuseid erinevates keeltes, kus kolmanda isiku personaalpronoomenid on arenenud demonstratiivpronoomenitest või sootuks identsed nendega (Bhat 2007: 132). Selliseid näited on ka käesoleva töö järgmistes peatükkides (vt nt peatükki 5.3.2.).

Üks teine probleem pronoomeni mõiste definitsiooniga on see, et mida üleüldse tähendab *asendama mingit nimisõna*? Ka näiteks üldisemad mõisted võivad asendada mõnda konkreetsemat mõistet. Sõna *inimene* võib asendada nii sõna *mees*, *naine*, *poiss*

kui ka *tüdruk*. Seega kuidas eristada seda kui sõna asendab nimisõna või kui laiem mõise asendab kitsamat mõistet? On selge, et nende kahe juhtumi vahel on suur erinevus, kuid on keeruline seda defineerida. (Bhat 2007: 2)

Veel üheks komistuskohaks pronoomeni definitsiooni juures on see, et pronoomen ei asenda mitte ainult nimisõnu, vaid tihti ka nimisõnafraase. Lisaks sellele võivad pronoomenid (välja arvatud personaalpronoomenid) asendada peale nimisõnade ka omadussõnu, määrsõnu ja mõnikord isegi tegusõnu. Demonstratiivpronoomeni kategooria hõlmab enda alla mitte ainult nimisõnalisi vorme vaid ka omadus-, määr-, küsi- ja mõnes keeles isegi tegusõnalisi ja teisi vorme. (Bhat 2007: 2) Enamasti vaadeldakse neid kui erinevaid pronoomenikategooriaid, kuid olenevalt grammatika-traditsioonist võivad need kõik kuuluda ka demonstratiivpronoomenite alla. Käesolevas töös vaatlen ma ainult demonstratiivpronoomeni nimisõnalisi vorme.

Bhati (2007: 37–40) järgi ei suuda definitsioon *asendama mingit sõna* kirjeldada esimese ja teise isiku pronoomeneid. Ükski teine nimisõna või pronoomen ei suudaks anda edasi tähendust, mida esimese ja teise isiku personaalpronoomenid endas kannavad. Pronoomeneid *mina* ja *sina* ei saa asendada mitte ühegi teise nimisõnaga, muutmata viitesuhteid lauses. (Bhat 2007: 37–40)

1.2. Pronoomenid ja provormid

Bhati (2007: 4–6) arvates on raske leida üleüldse midagi, mis ühendaks omavahel kõiki erinevaid pronoomenitüüpe, seepärast ei saa terminit *pronoomen* vaadelda kui midagi, mis esindab ühte leksikaalset kategooriat. Tema arvates on oluline eristada kahte tüüpi pronoomeneid, ühelt poolt personaalpronoomeneid, eriti esimese ja teise isiku pronoomeneid ja teiselt poolt kõiki teisi pronoomeneid. See eristus viib kahe erineva mõiste loomiseni, üks personaalpronoomenite ja teine kõikide teiste pronoomenite jaoks. Seetõttu Bhat (2007: 5–6) pakub välja, et võiks kasutada mõistet *personaalpronoomen* esimese ja teise isiku pronoomenite jaoks ja mõistet *provorm* kõikide teiste pronoomenite jaoks. Bhati (2007: 13–15) järgi kolmanda isiku

pronoomen paistab olevat ühtedes keeltes personaalpronoomen ja teistes demonstratiivpronoomen. Neist kahte tüüpi keeltest tuleb lähemalt juttu peatükis 1.5. Bhat (2007: 5–6) soovib kasutada mõistet *pronoomen* katteterminina nii personaalpronoomenite kui ka provormide jaoks.

Bhati (2007: 6–9) järgi funktsionaalne erinevus, mis viib sellise eristuseni pronoomenite vahel, seisneb selles, et personaalpronoomeneid kasutatakse tähistamiseks erinevaid kõnerolle ja märkimaks nende seotust sündmuste või seisunditega, mida lause, kus nad esinevad, kirjeldab. Kõige prototüüpilisemad ehk esimese ja teise isiku pronoomenid tähistavad kahte põhilist kõnerolli, see tähendab kõneleja ja info vastuvõtja rolli. Samal ajal provorme kasutatakse määramaks sündmuste või nende osaliste asukohta või osutamaks küsimuse, eituse või millegi muu taolise ulatust. (Bhat 2007: 6–9) Ka Katie Wales (1996: 4) loeb lisaks demonstratiivpronoomenitele mõiste *provorm* alla kuuluvaks kõiki muud tüüpi pronoomeneid, nagu näiteks possessiiv-, refleksiiv-, relatiiv-, interrogatiiv- ja indefiniitpronoomenid.

Bhati analüüs näitab, et kuna kolmanda isiku pronoomenid erinevad põhimõtteliselt esimese ja teise isiku pronoomenitest ning on mitmes mõttes lähemal demonstratiivpronoomenitele (vt järgnevat petükki) kui personaalpronoomenitele, on põhjust käsitleda kolmanda isiku pronoomeneid ja demonstratiivpronoomeneid üheaegselt. Kuna selles töös käsitlen kõigest neid pronoomeneid, ei ole edaspidi mõiste *provorm* kasutusel, sest käesolevas töös puudub vajadus eristada Bhati järgi põhimõtteliselt erinevaid pronoomeneid ning provorme. Selles töös piisab mõistetest kolmanda isiku pronoomen ja demonstratiivpronoomen, antud mõisted on lahti seletatud järgnevates peatükkides.

1.3. Kolmanda isiku pronoomenid

Walesi (1996: 2) järgi kolmanda isiku pronoomenid asendavad nimisõna või nimisõnafraasi kolmandas isikus. Tihti asendavad nad pärisnimesid. Kolmanda isiku pronoomenid viitavad üldjuhul kellelegi, kes pole ei rääkija ega informatsiooni

vastuvõtja (välja arvatud erandjuhud, näiteks ema ja lapse vaheline suhtlus). Mõnel juhtumil osutavad nad impersonaalsele agendile või lause passiivsusele, nagu näiteks saksa keele lauses *es regnet* 'sajab vihma'. Kolmanda isiku pronoomenit kasutatakse samuti tähistamaks määramata isikut. Peale selle kasutatakse neid tihti vältimaks kordusi. (Wales 1996: 2)

Traditsiooniline pronoomeni mõiste definitsioon, mille järgi pronoomen asendab nimisõna või nimisõnafraasi, sobib kõige paremini just kolmanda isiku pronoomenitele. See on põhjuseks, miks kolmanda isiku pronoomeneid käsitletakse tihti kui prototüüpilisi personaalpronoomeneid. (Wales 1996: 21)

Mitmetes maailma keeltes kolmanda isiku pronoomenid ühilduvad noomeniga või noomenifraasiga nii arvus kui ka soos. Erinevalt demonstratiivpronoomenitest ei saa kolmanda isiku pronoomen aga esineda noomenifraasis atribuudina. Kolmanda isiku pronoomenid on tihti seotud demonstratiivpronoomenitega, kuna mitmel juhul on nad viimastest arenenud või lausa nendega identsed. (Bhat 2007: 132)

Bhati (2007: 135) analüüsi järgi paljud keeled ei erista eraldi kolmanda isiku pronoomenit, kuna antud kategooria on indentne demonstratiivpronoomeniga, nagu näiteks burjaadi keeles, kus ei ole eraldi pronoomenit kolmanda isiku jaoks. Pronoomeneid *ene/ede* 'see/need' ja *tere/tede* 'too/nood' kasutatakse nii demonstratiivpronoomeni kui ka kolmanda isiku pronoomeni funktsioonis. Käesolevas töös vaatluse alla tulevatest keeltest näiteks udmurdi keeles pronoomen *co* on kasutusel nii kolmanda isiku pronoomenina kui ka kaugaleosutava demonstratiivpronoomenina. Lauses *Маша дышетскиз Ижкарын, со (1) сяна со (2) отын ужаз* on üks ja sama pronoomen alguses kasutusel anafoorilise demonstratiivpronoomenina (1) ja seejärel kindlale isikule viitava kolmanda isiku pronoomenina (2). Eesti keeles näiteks aga ei ole võimalik kasutada ühte ja sama pronoomenit mõlemas funktsioonis, see sama lause oleks *Maša õppis Iževskis, peale selle (1) ta (2) töötas seal*. Seega eesti keel on nende keelte näiteks, mis eristavad demonstratiivpronoomeneid kolmanda isiku pronoomenist.

Bhat (2007: 134–138) toob mitmeid erinevaid näiteid, kuidas kolmanda isiku

pronoomen ja demonstratiivpronoomen võivad olla seotud. Tema 225 keelega valimist 126 keele puhul kolmanda isiku pronoomen ja demonstratiivpronoomen on omavahel kuidagi seotud. Neist 126 keelest omakorda 52 keele puhul see seos on täielik, ehk kõiki demonstratiivpronoomeni vorme kasutatakse ka kolmanda isiku pronoomenina. Selleks on mitu erinevat võimalust. Demonstratiivpronoomeni ja kolmanda isiku pronoomeni vormid võivad olla täiesti identsed, nagu ülalmainitud burjaadi näite puhul. Osa keelte puhul demonstratiivpronoomen on seotud kolmanda isiku pronoomeniga tuletuslikult. On ka selliseid keeli, kus on olemas eraldi kolmanda isiku pronoomeni vormid, kuid kus kasutatakse tihti ka demonstratiivpronoomeneid kolmanda isiku pronoomeni funktsioonis. (Bhat 2007: 135–136) Käesolev magistritöö täielikult omavahel seotud demonstratiivpronoomenite ja kolmanda isiku pronoomenitega keeli ei puudutata.

Bhati (2007: 136) valimi ülejäänud 74 keele puhul seos demonstratiivpronoomenite ja kolmanda isiku pronoomenite vahel on osaline. See tähendab seda, et mitte kõiki demonstratiivpronoomeni vorme ei saa kasutada ka kolmanda isiku pronoomeni funktsioonis. Nende keelte puhul saab selles funktsioonis kasutada vaid ühte demonstratiivpronoomenit, erinevates keeltes on see kas lähi- või kaugviiteline või siis distantse suhtes neutraalne demonstratiivpronoomen. (Bhat 2007: 136) Viimasesse gruppi kuuluvad ka paljud käesolevas magistritöös vaatluse alla tulevad keeled.

1.4. Demonstratiivpronoomenid

Demonstratiivpronoomenid on deiktisised sõnad, mis osutavad pärismaailmas millelegi, millele on võimalik osutada. Nagu kolmanda isiku pronoomeneidki, kasutatakse ka demonstratiivpronoomeneid tihti anafooriliselt. Näiteks võib tuua eesti keele laused *Auto seisis parklas. See oli punast värvi*. Anafooriliselt kasutusel olev demonstratiivpronoomen *see* viitab siin eelmises lauses mainitud substantiivile *auto*. María Rosa Asenjo Orive (1990) arvates üks demonstratiivpronoomenite põhilisi iseloomulikke omadusi on konkreetse tähenduse puudumine, mistõttu saavad demonstratiivpronoomenid kohanduda vastavalt vajadusele teatud situatsiooniga. Demonstratiivpronoomeni lekseemiga edasiantav tähendus on seotud selle kasutusega antud deiktalise

süsteemi siseselt.

Snježana Kordići (2002: 89) väitel on demonstratiivpronoomenid keeleuniversaal. Paljudes keeltes moodustavad nad mitmeelemendilisi süsteeme, kus demonstratiivpronoomenite seeriad vastanduvad vastavalt sellele, kui kaugel asuvale objektile nad osutavad. Enamikus indo-euroopa keeltes on kaheliikmeline süsteem, mis eristab kauguse järgi kahte demonstratiivpronoomenite seeriat. (Kordić 2002: 89)

Nick Enfieldi (2009: 29) järgi demonstratiivpronoomenid tihti osutavad millelegi füüsilises ruumis, kuid nad ei pea tingimata alati sisaldama endas ruumilist tähendust. Sama autor (Enfield 2009: 31) väidab, et kui keeles on olemas rohkem kui üks demonstratiivpronoomenite seeria, siis enamasti lisanduvate liikmetega edasiantav informatsioon on ruumiline. Holger Diesseli (1999: 50) arvates mõned demonstratiivpronoomenite süsteemid (need kus on kolm või rohkem liiget) on keskendunud isikule. See tähendab, et informatsiooni vastuvõtja asend on otsustava tähtsusega ja see toimib orientiirina kõnelejate vaheliste ruumisuhete paikapanemisel (Diessel 1999: 50). Teisest küljest võib isikule keskenduv süsteem kasutada informatsiooni vastuvõtja asemel orientiirina informatsiooni edastajat. Näitena võib tuua hispaania keele, kus *este* tähendab 'see', *ese* 'too minu lähedal' ja *aquel* 'too sinu lähedal' (Asenjo Orive 1990). Teiseks näiteks on soome keel, kus küll mitte otseselt kõneleja asukoht ei määra viitesuhete orientiiri, kuigi see on seotud kõnelejaga, nimelt *täma* tähendab 'see', *se* tähendab 'too' kui kõneleja ei osuta kõnelealusele objektile ja *tuo* tähendab 'too' kui kõneleja osutab kõnealusele objektile (Larjavaara 1986: 48–69).

Enfieldile (2009: 29) toetudes on demonstratiivpronoomenitel erinevates keeltes neli peamist funktsiooni: situatsiooniline, diskursuslik, anafooriline ja eristav funktsioon. Situatsioonilist kasutust, mis hõlmab enda alla viitamist isikutele/asjadele ümbritsevas olukorras, on ka käsitletud kui eksofoorilist. See on esmane võrreldes endofooriliste funktsioonidega, nagu näiteks diskursusesisene ja eristav deiksis. (Enfield 2009: 29–30) Diesseli (1999: 93) arvates demonstratiivpronoomenite eksofooriline kasutus on aluseks, kust pärinevad kõik teised kasutused. Teisest küljest sama teadlase arvates semantiliselt üldise tähendusega demonstratiivpronoomeni eksofooriline kasutus on üks

kasutusala, mitte semantiliselt erinev tähendus (Diessel 1999: 95).

Paljudes keeltes saab erinevaid demonstratiivpronoomeneid kasutada, et vältida erinevust kahe võimaliku osutatu vahel (näiteks inglise keeles *this one, not that one*) (Enfield 2009: 61).

Bhati (2007: 132–135) järgi on paljudes keeltes kolmanda isiku pronoomenid vormiliselt eristatav demonstratiivpronoomenitest ning moodustavad seega eraldiseisva kategooria. Tema poolt uuritud 225 keelega valimist 99 keele puhul ei olnud kolmanda isiku pronoomen kuidagi seotud demonstratiivpronoomenitega (Bhat 2007: 135).

1.5. Kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite seotusest

Nagu eelpool kirjutatust järeldub, on paljude maailma keelte puhul demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid omavahel seotud. Bhat (2007: 135) toob enda uurimuse puhul välja statistika, kus demonstratiivpronoomenid ja kolmanda isiku pronoomenid olid 225-keelelises valimis omavahel mingil viisil seotud 126 keele puhul. Taoline seotus väljendub eri viisidel, alates keeltest, kus demonstratiivpronoomenid ja kolmanda isiku pronoomenid on täiesti identsed, nagu näiteks peatükis 1.3. välja toodud burjaadi keele näide ning lõpetades keeltega, kus kolmanda isiku personaalpronoomen on tuletatud demonstratiivpronoomenist või kus kolmanda isiku pronoomenina funktsioneerib üks demonstratiivpronoomenitest (Bhat 2007: 135–138). Viimasena mainitud keelte grupi hulka kuulub ka osa selles töös vaadeltavatavatest keeltest, nagu näiteks udmurdi keel, kus kaugviiteline demonstratiivpronoomen *co* on kasutusel ka kolmanda isiku personaalpronoomenina.

Antud jaotuse põhjal jagab Bhat (2007: 134–135) maailma keeled kahte rühma kasutades mõisteid *kahe isikuga keeled* ning *kolme isikuga keeled*. Esimene tähistab keeli, kus demonstratiiv- ning kolmanda isiku pronoomen on omavahel seotud ning teine mõiste tähistab keeli, kus kolmanda isiku pronoomeni jaoks on kasutusel täiesti erinev tüvi ning see ei ole kuidagi seotud demonstratiivpronoomenitega. Käesolevas

töös vaatluse all olevatest keeltest võiks teisest grupist näiteks tuua soome keele, kus pronoomen *hän*, on kasutusel ainult kolmanda isiku pronoomenina, demonstratiivpronoomenite jaoks on aga sellest erinevad tüved. See kaksikjaotus on oluline antud magistritöö jaoks, sest allpool järgneb Volga-Kaama ja Läänemere keeleareaali keelte kategoriseerimine selle jaotuse põhjal ning analüüs, kas sellest võiks leida ühe teguri, mis eristab kahe areaali keeli. Loomulikult, nagu rõhutab Bhat (2007: 137), ei ole selline kaksikjaotus selgepiiriline, pigem on piir hägus ning on keeli, mis võiksid kuuluda nii ühte kui ka teise gruppi.

1.6. Pronoomenid uurali algkeeles

1.6.1. Kolmanda isiku pronoomenid uurali algkeeles

Daniel Abondolo (1998: 25) järgi ei ole päris lõpuni selge, millised olid uurali algkeeles kolmanda isiku pronoomenid, kuid on tõenäoline, et algkeeles oli kolmanda isiku pronoomeniks vorm **sE* (kus *E* tähendab eesvokaali) ning sellel vormil oli vähemalt anafooriline kasutus. Antud vormist on arenenud erinevate soome-ugri keelte kolmanda isiku pronoomen (Abondolo 1998: 25). Soome keele etümoloogilise sõnaraamatu järgi (Itkonen, Kulonen 1992: 208) leiduvad sellele alguurali personaalpronoomenile vasted nii läänemeresoome kui ka permi keeltes. Nii soome kolmanda isiku pronoomen *hän*, eesti refleksiivpronoomen *enda*, udmurdi kolmanda isiku pronoomen *co*, kui ka komi kolmanda isiku pronoomen *сийӧ*, on arenenud sellest samast uurali algkeele kolmanda isiku personaalpronoomenist **sE*.

1.6.2. Demonstratiivpronoomenid uurali algkeeles

Abondolo (1998: 25) väitel oli alguurali keeles kolmeliikmeline demonstratiivpronoomenite süsteem. Lähiviitelise demonstratiivpronoomeni moodustas tüve **t-* ja sellele järgnev eesvokaal (**tE*), nagu näiteks tänapäeva soome keeles lähiviiteline demonstratiivpronoomen *tämä*. Kaugviitelise demonstratiivpronoomeni moodustas tüve **t-* ja sellele järgnev tagavokaal (**tT*), nagu tänapäeva soome keeles kaugviiteline demonstratiivpronoomen *tu*. Mõnedes uurali keeltes on ühest neist demonstratiivpronoomenitest arenenud kolmanda isiku pronoomen, nagu näiteks eesti keeles *tema*.

(Abandolo 1998: 25)

Abandolo (1998: 26) järgi on kolmas demonstratiivpronoomen kolmeliikmelises süsteemis rekonstrueeritud kui tüve *ć- ning sellele lisanduv eesvokaal (*ćE). Selle pronoomeni funktsioon ei ole päris selge. See võis olla nii anafooriline demonstratiivpronoomen, kui ka demonstratiivpronoomen, mis viitas millelegi, mis asus lähemal kuulajale, sarnaselt tänapäeva soome keele demonstratiivpronoomeniga *se*. (Abandolo 1998: 26)

Võttes kokku eelpoolse Abandolo uurali algkeele kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomenite analüüsi, tuleb välja, et uurali algkeel eristas kolmanda isiku pronoomeneid demonstratiivpronoomenitest, kuna nad ei olnud teineteisega kuidagi seotud. Bhati (2007: 134–135) jaotuse järgi oli seega tegemist kolme isikuga keelega, mille demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenite süsteem oli üsna lähedane tänapäeva soome keele omale.

2. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid läänemeresoome keeltes

Selles peatükis kirjeldan läänemeresoome keelte demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenite süsteeme. Läänemeresoome keeltest on käesolevas magistritöös vaatluse all kõik läänemeresoome keeled, milleks on liivi, eesti, võru, soome, vadja, isuri, karjala ja vepsa keel ning juhul kui mõnedes nende keelte dialektides leidub süstemaatilisi erinevusi, siis ka need dialektid.

Järgnevates töö osades olen lähtunud teooriast, mis jagab läänemeresoome keeled põhja- ja lõunarühmaks. Arvo Laanesti (1975: 16) järgi põhineb see eeldusel, et läänemeresoome algkeel jagunes kunagi kaheks põhimurdeks. Sama autori andmetel (Laanest 1975: 16) on neid kahte rühma nimetatud ka edela- ja kirderühmaks. Põhjarühma liigitatakse enamasti soome keelt või vähemalt selle idamurdeid ning karjala, vepsa ja isuri keelt. Lõunarühma kuuluvateks loetakse enamasti eesti, liivi ja vadja keelt ning mõnikord ka soome keele läänemurdeid. Nii vadja keeles kui ka eesti keele lõunamurretes leidub ka põhjarühmale omaseid tunnuseid. Seega ei ole piir läänemeresoome lõuna- ja põhjarühma keelte vahel terav, vaid tegemist on sujuva üleminekuga. (Laanest 1975: 16) Tähtsaimateks tunnusteks, mis kahte keelerühma eraldavad, on kõigis lõunarühma keeltes esinev õ-häälik, millele põhjarühma keeltes vastab enamasti e-häälik (ka *a* ja *o*), lõunarühma konditsionaali tunnus *-ksi-*, millele põhjarühmas vastab *-isi-*. Käesoleva töö seisukohast olulisimaks eristavaks teguriks on erinevused kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomeni süsteemides, lõunarühma keeltes on lähiviiteline demonstratiivpronoomen arenenud kolmanda isiku pronoomeniks ning seetõttu on demonstratiivpronoomeneid lõunarühmas vähem kui põhjarühmas. (Laanest 1975: 17)

Võib tekkida küsimus, mida pidada eraldi keeleks, mis on dialekt ja kus on nende vahelised piirid. Erinevatel uurijatel on antud küsimuses erinevad arvamused (vt lähmalt Petyt 1980). Selles töös olen üritanud katta kogu läänemeresoome keelte areaali põhimõttel, et esitan nende keelte või murrete materjali, kus on süsteemseid erinevusi

kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite süsteemis. Seetõttu ei ole keele ja dialekti piiri küsimus uurimistöö kontekstis oluline.

2.1. Eesti keel

Eesti keeles kolmanda isiku pronoomenitel on kaks varianti: lühivorm, mis esineb tavaliselt lauserõhutus asendis ning täisvorm, mis esineb lauserõhulises, kuid võib olla ka lauserõhutus asendis (EKG 2012).

Eesti keele kolmanda isiku pronoomenid:

Ainsus: *tema*/lühivorm *ta*

Mitmus: *nemad*/lühivorm *nad*

Nagu näidete põhjal näha, moodustuvad eesti keele ainsuse personaalpronoomenid ja mitmuse personaalpronoomenid erinevast tüvest. Seega sõna mitmuslikkust markeerib ainsusest erinev tüvi, kuid samal ajal on selle tüvele lisatud eesti keele reeglipärane mitmusesufiks *-d*. Seega on tegemist seguga, kus mitmust markeerib nii ainsusest erinev tüvi kui ka sõnale lisatud reeglipärane mitmuse marker.

Pronoomen *tema* on seotud läänemeresoome põhjagrupi sõnaga *tämä*, mis põhjagrupi keeltes, näiteks soome keeles, on kasutusel demonstratiivpronoomeninä tähendusega 'see'. Seega eesti keele kolmanda isiku pronoomen on algselt arenenud demonstratiivpronoomenist. Kuna eesti keeles eristatakse aga ainult kahte demonstratiivpronoomenit, siis on *tämä* vaste eesti keeles demonstratiivpronoomeninä kasutusest välja langenud ning jäänud funktsioneerima vaid personaalpronoomeninä. Sarnane areng on toimunud kõigis läänemeresoome lõunarühma keeltes, välja arvatud võru keeles, kus on olemas kolmeliikmeline demonstratiivpronoomenite süsteem. (Laanest 1975: 17)

Eesti etümoloogiasõnaraamatu (EES 2012: 523) järgi on sõnal *tema* vasted enamikus uurali keeltes. Seega on tegemist vana uurali tüvega ning seejuures enamikus uurali keeltes on see lähiviiteline demonstratiivpronoomen. Udmurdi lähiviiteline demonstratiivpronoomen *ta* ja komi lähiviiteline demonstratiivpronoomen *maŭö* on

etümoloogiliselt sõna *tema* vasted. (EES 2012: 523)

EES-i (2012: 309) järgi on sõnal *need* samuti olemas vasted enamikus uurali keeletes, kusjuures permi keeltes on etümoloogiline vaste olemas vaid komi keeles sõnas *найö*, mis tähendab samuti 'need'. Komi kirjakeeles aga on personaalpronoomeni mitmust väljendatud vaid tüvemuutuse abil, pole lisatud mitmusesufiks. Samas erinevates murretes leiab ka eesti *need* tüüpi moodustusviisi, kus on kombineeritud nii *n*-alguseline tüvi kui ka reeglipärane mitmusesufiks.

Eesti kirjakeeles on kaks demonstratiivpronoomenite seeriat:

Ainsus: *see, too*

Mitmus: *need, nood*

Eesti keele grammatika (EKG: 1995: 27–29) järgi on demonstratiivpronoomen *see* ajalise ja ruumilise distantse suhtes neutraalne, kusjuures demonstratiivpronoomen *too* viitab ajaliselt või ruumiliselt kaugemal asuvale objektile. *Too* on lõunaeestilise iseloomuga ning tihti kasutatakse demonstratiivpronoomeni *too* asemel sõnaühendit *see seal*. Renate Pajusalu (2009: 128) järgi demonstratiivpronoomen *too* on harva kasutatav, kuna tema kasutus on piiratud võrreldes demonstratiivpronoomeniga *see* ning kõigis oma kasutuskontekstides on ta asendatav pronoomeniga *see*. Käesoleva töö autori arvates on küsitav, kui kaugel on sõnaühend *see seal* eraldi demonstratiivpronoomeni staatusest. Näiteks poola keeles on lähiviiteline demonstratiivpronoomen *ten/ta/to* ning kaugviiteline demonstratiivpronoomen *tamten/tamta/tamto*, kusjuures *tam* tähendab 'seal', olles arenenud sõnaühendist iseseisvaks pronoomeniks (Bąk 1997: 174). Seega on kaugviiteline demonstratiivpronoomen poola keeles justkui eesti sõnaühendi *see seal* funktsionaalne vaste. Sarnaselt on ka rootsi keeles, kus sõnaühendid *den här/det här* ja *den här/det där* funktsioneerivad kui lähiviiteline ja kaugviiteline demonstratiivpronoomen, kusjuures tähenduselt on need sõnaühendid täpselt samad nagu eestigi keeles *den här/det här* 'see siin', *den där/det där* 'see seal' (Holmes, Hinchliffe 2003: 114–144). Rootsi keeles on selle sõnaühendi demonstratiivpronoomeniks arenemine läinud kaugemale, sest erinevalt eesti keelest, on rootsi keeles võimalik antud

sõnaühendit kasutada lause subjekti funktsioonis, viimata sealjuures sõnaühendit lahku, näiteks lauses *den där bilen är vacker* 'see auto seal on ilus'. Eesti keeles aga on võimatu sellises funktsioonis antud sõnaühendit üksteisest lahutamata kasutada.

Põhjaeesti keskmurre erineb demonstratiivpronoomeni *too* kasutuse poolest eesti kirjakeelest. Nimelt on Põhjaeesti keskmurdes täielikult kadunud *too/nood* pronoomen ning seega on sarnaselt liivi keelega demonstratiivpronoomenite süsteem jäänud ainult üheliikmeliseks (Must, Univere 2002: 267–270). Kolmanda isiku pronoomenite moodustamine on täpselt samasugune nagu eesti kirjakeeleski (Must, Univere 2002: 267–270). Ainuke erinevus tulebki välja demonstratiivpronoomenite süsteemi võrdlemisel.

Nagu personaalpronoomenitegi puhul, välja toodud vormidest on näha, et eesti keeles moodustuvad ainsuse ja mitmuse demonstratiivpronoomenid erinevatest tüvedest. Seega sõna mitmuslikkust markeerib ainsusest erinev tüvi, kuid samal ajal on sellele tüvele lisatud eesti keele reeglipärane mitmusesufiks *-d*. Tegemist on seguga, kus mitmust markeerib nii ainsusest erinev tüvi kui ka sõnale lisatud reeglipärane mitmuse marker.

Seevastu aga Eesti etümoloogiasõnaraamatule (EES 2012: 310) toetudes on võimalik väita, et mitmuse personaalpronoomen *nemad* ja mitmuse demonstratiivpronoomen *need* on omavahel etümoloogiliselt seotud, pärinedes ühest ja samast tüvest. Sellisel juhul oleks olukord vastupidine komi kirjakeelele, kus kolmanda isiku ainsuse personaalpronoomen *ciňö* langeb kokku ainsuse kaugviitelise demonstratiivpronoomeniga *ciňö*, mitmuses on vormid aga erinevad.

EES-i (2012: 463) järgi esineb demonstratiivpronoomeni tüve *see* vaste enamikus uurali keelkonna gruppides, välja arvatud permi keeltes. Sealjuures enamikus uurali keeltes on tähendus 'see' ja/või 'too', soome kõnekeeles on lisandunud tähendus 'tema' (Mielikäineni 1984: 193).

EES-i (2012: 538) andmetel on demonstratiivpronoomenil *too* samuti olemas etümoloogilised vasted pea kõigis uurali keeltes.

EES-ist (2012: 309) lähtudes on demonstratiivpronoomenil *need* kindlad etümoloogi-

gilised vasted olemas vaid läänemeresoome keeltes, kusjuures tähendus on kõigis keeltes sama 'need'. Samamoodi nagu eesti keeleski, ehk erineva tüve ja reeglipärase mitmuse tunnuse kombineerimise läbi, moodustatakse demonstratiivpronoomeni mitmus veel vadjja ja vepsa keeles (vt vastavalt peatükke 2.3. ja 2.8.). Ülejäänud läänemeresoome keeltes kasutatakse vaid tüvemuutust mitmuse markeerimiseks. Saami, mari ja komi keeles on olemas võimalikud etümoloogilised vasted, kuid EES-i (2012: 309) järgi on need küsitavad.

2.2. Liivi keel

Liivi keeles, nagu eesti keeleski, on kolmanda isiku pronoomenil olemas lühike ja pikk variant, seda siiski ainult ainsuse puhul (Laanest 1975: 125).

Liivi keele personaalpronoomenid:

Ainsus: *täma*/ lühivorm *ta*

Mitmus: *ne*

Liivi keeles on ainult üks demonstratiivpronoomenite seeria (Laanest 1975: 127):

Ainsus: *sie*

Mitmus: *ne*

Nagu näha langevad liivi keeles demonstratiivpronoomeni ja personaalpronoomeni mitmusevormid kokku, kusjuures erinevalt eesti keelest ja sarnaselt soome, karjala, isuri ning komi keelega moodustatakse mitmus vaid tüvemuutuse abil, kus ainsuse tüvi asendatakse *n*-alguselise mitmuse tüvega, reeglipärast mitmusesufiksit sinna juurde ei lisata.

2.3. Vadjja keel

Arvo Laanesti (1975: 129) andmetel vadjja keeles, erinevalt liivi ja eesti keelest, puuduvad pronoomenite lühivormid. See-eest nagu teisteski lõunarühma läänemere-

soome keeltes (liivi ja eesti keelest) on vadjä keeles demonstratiivpronoomen *tämä* arenenud kolmanda isiku personaalpronoomeniks:

Ainsus: *tämä*

Mitmus: *nämä(d)*

Seega moodustatakse vadjä keele mõnedes murretes nagu eesti keeleski personaalpronoomeni mitmus *n*-algulise tüve ja mitmusesufiksi kombineerimise teel.

Vadjä keeles nagu eesti keeleski on kaks demonstratiivpronoomenite seeriat (Laanest 1975: 129):

Ainsus: *se, kase*

Mitmus: *ned, kane*

Vadjä keele demonstratiivpronoomenitest ainult *se* on vana uurali päritolu. *Kase* on vadjä keeles eraldi ise arenenud. Sealjuures vanast uurali tüvest pärit demonstratiivpronoomenist moodustatakse mitmus nagu eesti keeleski *n*-alguselise tüve ja mitmusesufiksi kombineerimise teel, kuid vadjä keele enda arengu tulemusel arenenud demonstratiivpronoomenist moodustatakse mitmus vaid tüvesisese *s-n* vahelduse teel. (Laanest 1975: 129)

2.4. Võru keel

Võru keeles, nagu ka teistes läänemeresoome lõunarühma keeltes, on *tämä* demonstratiivpronoomen arenenud kolmanda isiku pronoomeniks ning erinevalt vadjä keelest on sellel pronoomenil lühike ja pikk variant. (Jüvä 1994: 12):

Ainsus: *timä*, lühivorm *tä(ä)*

Mitmus: *nimäq*, lühivorm *nä(äq)*

Võru keele demonstratiivpronoomenite süsteem erineb teistest läänemeresoome lõunarühma keeltes sellega, et kasutusel on kolm demonstratiivpronoomeni seeriat (Jüvä 1994: 12), sarnanedes selle poolest enamikule läänemeresoome põhjarühma keeltele.

Siiski erinevalt põhjarühma keeltest pole võru keeles *tämä* demonstratiivpronoomenina kasutusel. Võru keele erinevus teistest läänemeresoome lõunarühma keeltest seisneb selles, et kasutusele on jäänud Larjavaara (1986: 73–76) arvates balti keeltest laenuna tulnud *taa* demonstratiivpronoomen.

Võru keele demonstratiivpronoomenid (Jüva 1994: 12):

Ainsus: *sjoo, taa, tuu*

Mitmus: *njooq, naaq, nuuq*

Nagu eespool väljatoodud võru keele demonstratiivpronoomenite seeriast näha, on balitpärase *taa*-pronoomeni kasutamine ainukeseks erinevuseks, mis võru keele kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomeni süsteemi eristab eesti keele süsteemist. Kõik ülejäänud, nii lühivormid kui täisvormid ning mitmuse moodustamise loogika *n*-alguselise tüve ja reeglipärase mitmusetunnuse kombineerimisel, on sama, mis eesti keeleski.

2.5. Isuri keel

Laanesti (1975: 129) andmetel on isuri keeles, nagu ka teistes läänemeresoome põhjarühma keeltes, kolmanda isiku pronoomenitel ainult üks variant.

Isuri keele kolmanda isiku pronoomenid:

Ainsus: *hän*

Mitmus: *hö*

Seevastu demonstratiivpronoomenite puhul sarnaneb olukord isuri keeles selles mõttes, et läänemeresoome lõunarühma kuuluvatel liivi ja eesti keeles esineb samuti lühike ja pikk variant. Neid kasutatakse siiski erinevalt liivi ja eesti keelest, kuna nendes keeltes esineb kahe variandi vaheldus personaalpronoomenites, isuri keeles aga demonstratiivpronoomenites (Laanest 1975: 129).

Isuri keel, nagu ka pea kõik teised läänemeresoome põhjarühma keeledki, eristab kolme

demonstratiivpronoomenite seeriat (Laanest 1975: 129):

Ainsus: *tämä* (lühivorm *tä*), *tō*, *se*

Mitmus: *nämä* (lühivorm *nä*), *nō*, *ne*

2.6. Soome keel

Sarnaselt isuri ja teistele läänemeresoome põhjarühma keeltega, on soome keeles kolmanda isiku pronoomenitel vaid üks variant. (Hakulinen jt 2004: 706–708)

Soome keele kolmanda isiku pronoomenid (Hakulinen jt 2004: 706–708):

Ainsus: *hän*

Mitmus: *he*

Martti Rapola (1961) järgi ei ole soome keele murretes kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite puhul süsteemseid erinevusi peale Peräpohjola murde. Viimases moodustatakse kolmanda isiku pronoomeni *he* mitmus reeglipärase mitmuse-sufiksi *-t* lisamisel *he*-tüvele saades vormi *het*. (Rapola 1961: 134)

Tänapäeva soome kõnekeele kolmanda isiku pronoomenite kasutus erineb Aila Mielikäineni (1984: 193) andmetel tunduvalt soome kirjakeelest, sest demonstratiivpronoomeneid *se* ja *ne* kasutatakse ka kolmanda isiku pronoomeni funktsioonis. Seega on huvitaval kombel tänapäeva soome kõnekeel, erinevalt kõigist läänemeresoome keeltest ja enamik Läänemere areaali keeltest, kahe isikuga keel. Selles mõttes on sarnasus Volga-Kaama areaali keeltega.

Soome keele kolmanda isiku pronoomen *hän* on etümoloogiliselt seotud teiste soome-ugri kolmanda isiku pronoomenitega (näiteks udmurdi *co*, ersa ja mokša *coH*), sellele vastab ka eesti keele pronoomen *en-* (*end*, *enda*, *enese*) (Serebrennikov 1967: 83).

Erinevalt isuri keelest on soome keeles, nagu teisteski läänemeresoome põhjarühma keeltes, demonstratiivpronoomenitel olemas vaid üks variant, puudub lühivormi ja täisvormi vaheldus (Hakulinen jt 2004: 711–713).

Soome keel eristab kolme demonstratiivpronoomenite seeriat sarnaselt pea kõigi teiste läänemeresoome põhjarühma keeltega (Hakulinen jt 2004: 711–713):

Ainsus: *tämä, tuo, se*

Mitmus: *nämä, nuo, ne*

Demonstratiivpronoomen *tämä* tähendab 'see' ja *se* tähendab 'too' kui kõneleja ei osuta kõnelealusele objektile ning *tuo* tähendab 'too' kui kõneleja osutab kõnealusele objektile (Larjavaara 1986:48–69).

Soome keele ja muude läänemeresoome põhjarühma keelte demonstratiivpronoomen *tämä* vastab etümoloogiliselt komi ja udmurdi keele demonstratiivpronoomenile *ta* (Serebrennikov 1967: 99).

Demonstratiivpronoomenil *se* ei ole etümoloogilisi vasteid permi keeltes, kuid mari ja mordva keeltes vastavad sellele näiteks niidumari demonstratiivpronoomen *cađe* ning ersa demonstratiivpronoomen *ce* (Kulonen, Tanner 2000: 163).

Ka demonstratiivpronoomenil *tuo* ei ole etümoloogilisi vasteid permi keelte demonstratiivpronoomenite hulgas, kuid jällegi leiab vasteid mari ja mordva keelte hulgast. Soome demonstratiivpronoomenile *tuo* vastavad näiteks nii niidumari demonstratiivpronoomen *тудä* ja *ту*, kui ka ersa demonstratiivpronoomen *тона*. (Kulonen, Tanner 2000: 326)

2.7. Karjala keel

2.7.1. Päriskarjala murre

Päriskarjala murdes on sarnaselt isuri ja teistele läänemeresoome põhjarühma keeltega kolmanda isiku pronoomenitel ainult üks variant. Pronoomenisüsteem on põhimõtteliselt samasugune nagu soome keeleski. (Zaikov 1999: 58)

Päriskarjala murde kolmanda isiku pronoomenid (Zaikov 1999: 58):

Ainsus: *hiän*

Mitmus: *hyö*

Erinevalt isuri keelest on karjala keeles, nagu teisteski läänemeresoome põhjarühma keeltes, demonstratiivpronoomenitel olemas vaid üks variant, puudub lühivariandi ja pika variandi vaheldus (Zaikov 1999: 58).

Päriskarjala keel, nagu ka pea kõik teised läänemeresoome põhjarühma keeled, eristab kolme demonstratiivpronoomenite seeriat (Zaikov 1999: 58):

Ainsus: *tämä, tuo, se*

Mitmus: *nämä, nuo, ne*

2.7.2. Aunusekarjala murre

Aunusekarjala murdes, nagu ka teistes läänemeresoome põhjarühma keeltes, puudub personaalpronoomenitel pika ja lühikese variandi vaheldus. Aunusekarjala murde personaalpronoomenite süsteem on sarnane teiste läänemeresoome põhjarühma keeltega ja ei erine neist süsteemselt. (Larjavaara 1986)

Aunusekarjala demonstratiivpronoomenite süsteem erineb päriskarjala ja soome keele süsteemist selle poolest, et on kasutusel uuendusena arenenud vepsapärase *nece* pronoomen. *Nece* sünonüümina on säilinud tõenäoliselt balti mõjutusena arenenud *taa* pronoomen (mida küll kasutatakse selgelt harvemini kui samuti 'too' tähenduses kasutatavat *nece* pronoomenit). Läänemeresoome põhjarühmale omane *tuo* pronoomen aunusekarjala murdes aga peaaegu puudub, kuigi on olemas selged jäljed, et see pronoomen kunagi oli laiemalt levinud. (Larjavaara 1986: 110–115)

Aunusekarjala demonstratiivpronoomenid (Larjavaara 1986: 110–115):

Ainsus: *tämä, nece/taa, se*

Mitmus: *nämä(d), nece(d)/naa(t), ne(d)*

2.7.3. Lüüdikarjala murre

Lüüdikarjala murdes, nagu ka teistes läänemeresoome põhjarühma keeltes, puudub personaalpronoomenitel pika ja lühikese variandi vaheldus. Lüüdikarjala murde

personaalpronoomenite süsteem on sarnane teistele läänemeresoome põhjrühma keeltele ja ei erine neist süsteemselt. (Larjavaara 1986)

Lüüdikarjala demonstratiivpronoomenite süsteem on sarnane aunusekarjala süsteemile, ainuke erinevus on see, et *tuo* pronoomenit ei tunta aunusekarjala keeles üldse ning baltipärast *taa* pronoomenit kasutatakse rohkem, vaatamata sellele et ka lüüdikarjala murdes *nece* pronoomen on kasutusel samas kaugeleostava demonstratiivpronoomeni tähenduses. (Larjavaara 1986: 110–115)

Lüüdikarjala demonstratiivpronoomenid (Larjavaara 1986):

Ainsus: *tämä*, *nece/tua*, *se*

Mitmus: *nämä(d)*, *nene(d)/nua(d)*, *ne(d)*

Lüüdikarjala põhjamurdes ka *tämäd*, *nened/tuad*, *śed*

2.8. Vepsa keel

Vepsa keeles on sarnaselt isuri ja teiste läänemeresoome põhjarühma keeltega kolmanda isiku pronoomenitel ainult üks variant.

Vepsa keele kolmanda isiku pronoomenid (Zaitseva 1981: 169–170):

Ainsus: *hän*

Mitmus: *hö*

Erinevalt isuri keelest on vepsa keeles, nagu teisteski läänemeresoome põhjarühma keeltes, demonstratiivpronoomenitel olemas vaid üks variant, puudub lühivariandi ja pika variandi vaheldus (Zaitseva 1981: 169–170).

Vepsa keel, erinevalt teistest läänemeresoome põhjarühma keeltest, eristab vaid kahte demonstratiivpronoomenite seeriat (Zaitseva 1981: 169–170). Larjavaara (1986: 326–327) järgi vepsa keele demonstratiivpronoomenite süsteem on arenenud väga sarnaseks vene keele süsteemile. On küll säilinud omakeelsed tüved *nece* ja *se*, kuid võrreldes muinasvepsa süsteemiga on praegune süsteem tugevalt muutunud.

Muinasvepsa süsteemis olid 3 demonstratiivpronoomeni seeriat: *tämä*, *tuo/taa*, *se*, *tämä* oli lähiviiteline ja rääkijakeskne, *tuo/taa* kaugviiteline ja rääkijakeskne ning *se* kaugviiteline ning mitte rääkijakeskne. Kui vanavene keeles demonstratiivpronoomenite süsteem muutus kaheliikmeliseks, muutus hiljem vene keele mõjul ka vepsa keele süsteem kaheliikmeliseks. (Larjavaara 1986: 326–327)

Vepsa keele demonstratiivpronoomenid (Zaitseva 1981: 169–170):

Ainsus: *nece*, *se*

Mitmus: *nened*, *ne(d)*

Vepsa keeles, sarnaselt eesti ja vadjä keelega, kasutatakse demonstratiivpronoomenite puhul mitmuse markeerimiseks nii *n*-s vaheldust kui ka reeglipärase mitmusesufiksi lisamist. Vepsa keele demonstratiivpronoomeni *nece* puhul on tegemist *c-n* vaheldusega.

3. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid permi keeltes

Permi keeltest on antud magistritöö jaoks analüüsitud läbi nii komi kui ka udmurdi keel koos kõikide dialektidega. Selles peatükis kirjeldan nende keelte kolmanda isiku pronoomeneid ja demonstratiivpronoomeneid. Dialekte on kirjeldatud ainult siis, kui neis on süsteemseid erinevusi. Nendel juhtudel, kus komi dialektide eesti- ja venekeelsed nimetused erinevad teinteisest märgatavalt, olen pealkirjades ära toonud sulgudes ka venekeelse nimetuse.

3.1. Komi keel

Komi keele murretes erineb suuri ja süsteemseid erinevusi demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomeni süsteemides, seetõttu on järgnevalt kirjeldatud kõiki põhilisi komi keeli ja murdeid. Nendeks on lisaks Sõktõvkari ümbruse murdel baseeruvale komi kirjakeelele ka permikomi keel, Jazvakomi, Udora, Ülem-Sõktõvi, Izva, Kesk-Sõktõvi, Petšora, Ülem-Ežva, Luza-Letka ja Alam-Ežva murre.

3.1.1. Komi kirjakeel ja Sõktõvkari ümbruse murre

Komi kirjakeeles, nagu enamikus komi murreteski, on personaalpronoomenitel olemas lühivormid. Erinevus aga näiteks eesti keele lühivormidest seisneb selles, et neid kasutatakse siis, kui kolmanda isiku pronoomen on atribuudi funktsioonis ning siis kui personaalpronoomen esineb koos postpositsiooniga ja enamike käänedevormide moodustamisel (Žilina, Baraksanov 1971: 111–117). Lauserõhulise ja -rõhuta positsiooniga nad komi keeles seotud ei ole.

Komi keele kolmanda isiku personaalpronoomenid (Žilina, Baraksanov 1971: 111–117):

Ainsus: сійӧ/lühivorm сы

Mitmus: найӧ/lühivorm на

Nagu läänemeresoome keelteski, on komi keeles personaalpronoomeni mitmus moodustatud *n*-alguselise tüvega. Erinevalt eesti ja vadja keelest ning sarnaselt liivi, soome, karjala, vepsa ja isuri keelega ei kasuta komi keel kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustamisel regulaarset mitmusesufiksit.

Komi keeles on neli demonstratiivpronoomenite seeriat:

Ainsus: тайӧ (lühivorm та), этайӧ, сійӧ (lühivorm сы), эсійӧ

Mitmus: тайӧяс, этайӧяс, сійӧяс, эсійӧяс (mõnedes murrakutes тайан, этайан, сійан, эсійан (Žilina, Baraksanov 1971: 122–125))

Komi demonstratiivpronoomenid eristavad kahte kaugust: тайӧ 'see siin' ja сійӧ 'see seal/too' (viimast kasutatakse ka anafooriliselt). Mõlemad kaugused jagunevad omakorda kaheks selle järgi kui kaugel kõnelejast on objekt millele osutatakse: этайӧ 'just see siin/see teine siin' ja эсійӧ 'just see seal/too teine seal' ning tulemuseks on neljane süsteem. (Žilina, Baraksanov 1971)

Erinevalt personaalpronoomenitest, kus komi keel kasutab sarnaselt läänemeresoome keeltega *n*-alguselist tüve mitmuse markeerimiseks, moodustatakse demonstratiivpronoomenite mitmus, välja arvatud atributiivse kasutamise puhul, alati regulaarse mitmusesufiksi abil.

Komi keele demonstratiivpronoomen сійӧ 'see seal/too' langeb vormiliselt täielikult kokku kolmanda isiku pronoomeniga сійӧ 'tema'. Mitmusevormid aga lahknevad, sest kui kolmanda isiku pronoomenist сійӧ 'tema' moodustatakse mitmus *n*-alguselise tüve abil: найӧ 'nemad', siis demonstratiivpronoomenist сійӧ 'see seal/too', moodustatakse mitmus regulaarse mitmusesufiksi -яс abil: сійӧяс 'need seal/nood'.

Komi keele demonstratiivpronoomen тайӧ 'see' vastab etümoloogiliselt läänemeresoome põhjagrupi demonstratiivpronoomenile *tämä* (Lõtkin, Guljaje: 1970: 277).

Sarnaselt personaalpronoomenitega on ka demonstratiivpronoomenitel lühivormid, mis on kasutusel enamikus käändevormides ning siis, kui demonstratiivpronoomen esineb ühendis koos postpositsiooniga (Žilina, Baraksanov 1971: 122–125).

3.1.2. Permikomi keel

Raisa Batalova (1975: 176–182) andmetel permikomi murretes ei ole süsteemset kõikumist kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite süsteemides võrrelda permikomi kirjakeelega.

Permikomi kolmanda isiku pronoomenite vormid on sarnased komi kirjakeelele (Maišev 1940: 54–55):

Ainsus: сiя (lühivorm сы)

Mitmus: нiя (lühivorm ны)

Permikomi demonstratiivpronoomenite süsteem erineb üsna tugevalt komi kirjakeele omast. See on kolmeliikmeline nagu Jazvakomi süsteemgi (Lõtkin 1961: 61–64), kuid erinevalt Jazvakomi murdest, kus ühe lähiviitelise demonstratiivpronoomeni kõrval on kaks kaugviitelist, on permikomi süsteemis vastupidine olukord (Maišev 1940: 56):

Ainsus: эта, этия, сiя (lühivorm сы)

Mitmus: эна, эния, нiя (lühivorm ны)

Seega эта 'see' ja этия 'just see siin' on lähiviitelised ja сiя 'too' on kaugviiteline demonstratiivpronoomen. Lühivorme kasutatakse sarnaselt komi kirjakeelega. (Maišev 1940)

3.1.3. Jazvakomi murre

Jazvakomi kolmanda isiku personaalpronoomenid (Lõtkin 1961: 61–64):

Ainsus: сийа (lühivorm си), сида (lühivorm са)

Mitmus: нийа (lühivorm ни), нида (lühivorm на)

Nii nagu teisteski komi dialektides ja läänemeresoome keeltes moodustatakse Jazvakomi kolmanda isiku personaalpronoomeni mitmus *n*-alguselise tüve abil. Erinevalt udmurdi keelest ei kasutata regulaarset mitmusesufikisit. Jazvakomi murdes on säilinud kolmanda isiku pronoomenina vorm сида/нида, mis Galina Fedjunjeva (2007: 290–293) arvates on olnud kunagise komi-läänemeresoome kontakti tulemusel

läänemeresoome keeltest laenatud kolmanda isiku pronoomeni partiitiivi vormid (vepsa keeles *sidä/niidä*). Antud autor on seisukohal, et Jazvakomi murdes on need vormid säilinud, kuna tegemist on teistest komi dialektidest kaugemal asuva isoleeritud dialektiga. Fedjunjeva (2007: 291) järgi on need vormid Jazvakomi murdes ainult nominatiivis paralleelselt kasutusel vormidega *сийа/нийа*. Teiste käänete vormid moodustatakse vormidest *си-*, *ни-*, samamoodi ka Udora murdes. Priluzski murdes aga on põhiliseks kolmanda isiku mitmuse pronoomeniks *ńida* ning ka kõik käänded moodustatakse sellest vormist. Udora ja Priluzski murdes puuduvad *da-* lõpuga vormid ainsuses, kuid Jazvakomi murdes on olemas ka vastav ainsuse kolmanda isiku pronoomeni vorm *сида*. See on Fedjunjeva (2007: 292) arvates samuti kunagine läänemeresoome laen (vepsa *sidä*), mis säilinud ainult eraldatud ja arhailisemas Jazvakomi murdes. Selle vormi kasutus on samuti piiratud vaid kolmanda isiku pronoomeni ainsuse nominatiiviga. (Fedjuneva 2007: 291–292)

Sarnaselt teiste permi keeltega langeb ka Jazvakomi murdes kaugviiteline demonstratiivpronoomen kokku kolmanda isiku personaalpronoomeniga. Sarnaselt udmurdi keelega ning erinevalt teistest komi dialektidest, on selline kokkulangevus olemas nii ainsuses kui ka mitmuses. Erinevalt teistest komi murretest, on ka kaugviitelise demonstratiivpronoomeni mitmus moodustatud ebareeglipäraselt *n*-algulise tüvega, aga mitte reeglipärase mitmusesufikisiga nagu näiteks komi kirjakeeles (*сийӧяс*). See on ka erinevus võrreldes udmurdi keelega.

Lisaks sellele kasutab Jazvakomi dialekt, nagu ka permikomi keel, kuid erinevalt teistest permi keeltest, kolmeosalist demonstratiivpronoomenite süsteemi. Selle moodustavad lähiviiteline *эта* ('see'), kaugviiteline *сийа* ('too') ning kaugviiteline *утийа*, kui objekt asub kõneleja vaateväljas ('just too seal') (Lõtkin 1961: 61–64).

Jazvakomi demonstratiivpronoomenid (Lõtkin 1961: 61–64):

Ainsus: *эта*, *сийа* (lühivorm *си*), *утийа*

Mitmus: *эна*, *нийа* (lühivorm *ни*), *унийа*

Nii demonstratiiv- kui ka personaalpronoomenite puhul on kasutusel lühivormid,

kusjuures nende kasutus on sarnane komi kirjakeelele (Lõtkin 1961: 61–64).

3.1.4. Udora murre

Komi Udora murde kolmanda isiku personaalpronoomenid erinevad tugevalt üksteisest murrakuti, põhimõtteliselt on olemas kõik võimalikud variandid. On esindatud nii variant, kus lisatakse kolmanda isiku personaalpronoomenile mitmusesufiks, variant, kus mitmus moodustatakse *n*-alguselise tüve abil ning variant, kus mitmus moodustatakse *n*-alguselise tüve ja mitmusesufiksi kombineerimise abil. (Sorvatševa, Beznossikova 1990: 50)

Nii personaal- kui ka demonstratiivpronoomenite lühivorme kasutatakse sarnaselt komi kirjakeelega (Sorvatševa, Beznossikova 1990: 50–61). Udora murre on üks kolmest komi murdest, mis Fedjuneva (2007: 290–292) arvates on laenanud kolmanda isiku mitmuse pronoomeni läänemeresoome keeltest, mis laenuallika keeles oli kolmanda isiku pronoomeni partiitiiv vorm (vepsa keeles *niidä*). Arvestades komi Udora dialekti asendit kõige kaugemal läänes komi dialektidest ning arvestades, et kunagi ulatus komi asustus kaugemale läände ning läänemeresoome asustus kaugemale itta, nii et need kaks keelt olid omavahel kontaktis, tundub komi Udora dialekti puhul selline oletus kõige loogilisem.

Personaalpronoomenid:

Ainsus: сийа (lühivorm сы)

Mitmus: сийэста/сийэс/найэста/найэс/найа/ныда

Erinevalt teistest komi murretest, eristab Udora murre kuut demonstratiivpronoomeniseeriat, mida on rohkem kui üheski teises komi murdes (Sorvatševa, Beznossikova 1990: 60–61). Kahjuks pole murde kirjelduses esitatud kõigi nende demonstratiivpronoomenite tähenduslikke erinevusi.

Komi Udora mitmusesufiks -йэс/-йэз on komi kirjakeele mitmusesufiksi -яс vaste (Sorvatševa, Beznossikova 1990: 32).

Demonstratiivpronoomenid (Sorvatševa, Beznossikova 1990: 60–61):

Ainsus: тайа, сийа, тийа, этайа, эсийа, этийа

Mitmus: тайэзда, этайэзда

3.1.5. Ülem-Sõktõvi (верхнесыольский) murre

Ülem-Sõktõvi murde personaalpronoomenid ei erine suuresti komi kirjakeelest, siiski mõned väiksed süsteemsed erinevused leiduvad:

Ainsus: сийа, kuid käänded moodustatakse lühivormi tüvest сы-, си-, сэ- või vene laenust йэвö, täiendina/atribuudina kasutatakse ka vormi йэвö, kuid mitte kunagi сы-, си-, сэ- . Koos postpositsiooniga kasutatakse kas lühivorme сы, сэ või vene laenu йэвö. Erinevalt komi kirjakeelest esineb koos postpositsiooniga kolmanda isiku pronoomenina venemõjuline йэвö. (Žilina 1975: 104)

Mitmus: erinevalt komi kirjakeelest ei ole mitmuse puhul kasutusel lühivorm на, vaid käändelõpud lisatakse täisvormile нийа (Žilina 1975: 104).

Demonstratiivpronoomenid (Žilina 1975: 112–113):

Ainsus: тайа (lühivorm та), этайа (lühivorm эт), сийа (lühivorm сы, сэ, си)

Mitmus: тайайас, этайайас, сийайас

Ülem-Sõktõvi murdes esinevad sarnaselt komi kirjakeelega kasutatavad demonstratiivpronoomenite lühivormid. Demonstratiivpronoomenitel on komi kirjakeele nelja seeria asemel kolm seeriat. Тайа (lühivorm та) 'see', этайа (lühivorm эта) 'see siin', сийа (lühivorm сы, сэ, си) 'too'. Puudub komi kirjakeeles esinev vorm, mis vastab tähendusele 'just too seal'. Antud demonstratiivpronoomenite mitmusevormid moodustatakse lihtsalt reeglipärase mitmusesufiksi lisamisel ainsuse vormile. (Žilina 1975: 112) Atribuudi funktsioonis võivad demonstratiivpronoomenid esineda nii lühikui ka täisvormis, kuid koos postpositsiooniga alati lühivormis (Žilina 1975: 113).

Komi Ülem-Sõktõvi murde mitmusesufiks -йас on sama, mis komi kirjakeele mitmusesufiks -яс, lihtsalt selle murde kirjeldamisel on kasutatud teistsugust kirja pilti ning antud töös on jäädud originaalkuju juurde.

3.1.6. Izva (ижемский) murre

Personaalpronoomenid (Sahharova, Selkov 1976: 64–65):

Ainsus: сыа

Mitmus: ныа/найа

Erinevalt komi kirjakeelest on Izva murdes mitmuse kolmanda isiku pronoomenil kaks varianti. Pronoomenit ныа 'nemad' kasutatakse nägemisulatuses väljas olevate, kaugemal asuvate või vähem tuntud isikute puhul. Pronoomenit найа kasutatakse nägemisulatuses olevate, lähedalasuvate ja juba teada olevate isikute puhul. (Sahharova, Selkov 1976: 64)

Erinevalt komi kirjakeelest ei esine Izva murdes lühivorme kolmanda isiku pronoomenitel, kõik käändevormid moodustatakse kolmanda isiku pronoomeni täisvormidest сыа/ныа (Sahharova, Selkov 1976: 64–65).

Demonstratiivpronoomenid (Sahharova, Selkov 1976: 74–75):

Ainsus: тайа (lühivorm та), эта́йа (lühivorm эта), сыа, эсийа, эти́йа (lühivorm эти)

Mitmus: найа, энайа (lühivorm эна), ныа, энийа (lühivorm эна)

Sarnaselt komi kirjakeelega eristavad Izva demonstratiivpronoomenid kahte kaugust, kuid erinevalt komi kirjakeelest on kaugviiteline demonstratiivpronoomen jagunenud kolmeks, eristades kolme erinevat kaugviitelist suhet: сыа 'too', эсийа 'just too seal' ning эти́йа/эты 'just too seal kaugemal' (Sahharova, Selkov 1976: 74–75).

Erinevalt komi kirjakeelest kasutab Izva murre kaugviiteliste demonstratiivpronoomenite puhul nii ainsuses kui ka mitmuses kolmanda isiku personaalpronoomeniga kokkulangevat vormi ja mitmuse puhul langeb see vorm isegi lähisviitelise demonstratiivpronoomeniga kokku (Sahharova, Selkov 1976: 75).

Erinevalt komi kirjakeelest ei kasuta Izva murre demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustamisel mitmusesufiksit -яс, vaid sarnaselt läänemeresoome põhjarühma keeltega väljendab mitmust ainult tüves olev -n.

3.1.7. Kesk-Sõktõvi (среднесольский) murre

Enamikus Kesk-Sõktõvi murde murrakutes on nii kolmanda isiku pronoomenite kui ka demonstratiivpronoomenite süsteem selline nagu komi kirjakeeles. Ainuke erinevuse on, et mõnes murrakus kasutatakse kolmanda isiku mitmuse pronoomeni puhul vormi найö asemel ka vormi, kus on segatud nii *n*-alguseline mitmusetüvi kui ka mitmusesufiks -йас (наййас) ja vormi, kus mitmus on moodustatud ainult ainsuse vormile mitmusesufiksi -йас lisamisega (сийöйас) (Kolegova, Baraksanov 1980: 41). Antud sufiks vastab komi kirjakeele mitmusesufiksile -яс, Kesk-Sõktõvi murde kirjeldamisel on kasutatud teistsugust kirjaipilti ning antud töös on jäädud originaalkuju juurde.

Käänamisel kasutatakse pronoomenite lühivorme, välja arvatud koos postpositsiooniga esinedes (Kolegova, Baraksanov 1980: 41–48).

3.1.8. Petšora murre

Petšora murde puhul on samasugune situatsioon nagu Kesk-Sõsola murde puhul, kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite süsteem on sarnane komi kirjakeelele. Ainus erinevus seisneb selles, et mõnes murrakus esineb kolmanda isiku pronoomeni mitmusevormi найа kõrval ka *n*-algulise tüve ja mitmusesufiksiga moodustatud vorm -йас, mis vastab komi kirjakeele mitmusesufiksile -яс (найас/найайас). Käänamisel ning koos postpositsiooniga kasutatakse pronoomenite lühivormi. (Sahharova jt 1976: 32–35)

3.1.9. Ülem-Ežva (верхневычегодский) murre

Sarnaselt Petšora ja Kesk-Sõsola murdega, Ülem-Ežva murde demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomeni süsteem on samasugune nagu komi kirjakeeleski. Ainuke erinevus on, et mõnes murrakus esineb kolmanda isiku pronoomeni mitmusevormi найа kõrval ka *n*-algulise tüve ja mitmusesufiksiga -йас moodustatud vorm (найас/найайас). Viimatimainitud sufiks vastab komi kirjakeele mitmusesufiksile -яс. (Sorvatševa jt 1966: 92–96)

3.1.10. Luza-Letka murre

Luza-Letka murre on üks kolmest komi dialektist, mis Fedjuneva (2007: 290–292)

arvates on laenanud kolmanda isiku mitmuse pronoomeni läänemeresoome keeltest, täpsemalt kolmanda isiku partitiivi vormist (vepsa keeles *niidä*).

Luza-Letka murde kolmanda isiku pronoomenid:

Ainsus: сийа

Mitmus: нида

Antud dialekti demonstratiivpronoomenid ei erine süsteemselt komi kirjakeelest. Kolmanda isiku pronoomenite ning demonstratiivpronoomenite käänamisel ning ühendites koos postpositisiooniga kasutatakse kas täisvormi või harvemini ka lühivormi (Žilina 1985: 62–71).

3.1.11. Alam-Ežva (нижневыхегодский) murre

Kolmanda isiku pronoomenite süsteem on sarnane komi kirjakeelele, käänamisel kasutatakse nii pikka kui ka lühikest vormi (Turkin 1998: 69–75).

3.2. Udmurdi keel

Udmurdi murretes puudub süsteemne variatsioon kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite süsteemides (Kelmakov, Saarinen 1994: 115–122; Tepljašina 1970: 183–202), seetõttu on käesolevas magistritöös kirjeldatud vaid udmurdi kirjakeele kolmanda isiku pronoomeneid ja demonstratiivpronoomeneid.

Udmurdi keeles puuduvad kolmanda isiku personaalpronoomenitel lühivormid, eksisteerib ainult üks pikk variant (Alatõrev 1983: 574–577).

Udmurdi keele kolmanda isiku personaalpronoomenid (Alatõrev 1983: 574–577):

Ainsus: со

Mitmus: соос

Erinevalt läänemeresoome keeltest ja komi keelest, ei kasutata udmurdi keeles *n*-alguselist tüve personaalpronoomenite mitmuse moodustamiseks. Seevastu sarnaselt näiteks eesti ja vadjä keelega on udmurdi keeles personaalpronoomeni mitmus

moodustatud regulaarse mitmusesufiksi -oc lisamise teel.

Udmurdi keeles on neli demonstratiivpronoomenite seeriat (Alatõrev 1983: 574–577):

Ainsus: та, таиз, со, соиз

Mitmus: таос, таосыз, соос, соосыз

Udmurdi demonstratiivpronoomenid eristavad kahte kaugust, та 'see siin' ja со 'see seal/too'. Mõlemad kaugused jagunevad sarnaselt komi keelega omakorda kaheks selle järgi, kui kaugel kõnelejast on objekt, millele osutatakse: таиз 'just see siin' ja соиз 'just see seal/just too' ning tulemuseks on neljane süsteem.

Erinevalt läänemeresoome keeltest ja sarnaselt komi keelega udmurdi keeles moodustatakse kõik demonstratiivpronoomenite mitmusevormid regulaarse mitmusesufiksi -oc abil.

Erinevalt komi keelest udmurdi keele demonstratiivpronoomen со 'see seal/too' langeb nii ainsuses kui ka mitmuses vormiliselt täielikult kokku kolmanda isiku pronoomeniga со 'tema'.

4. Permi ja läänemeresoome keelte demonstratiiv- ning kolmanda isiku pronoomenite võrdlus

Permi ja läänemeresoome keelte kolmanda isiku pronoomenites ja demonstratiivpronoomenites on nii sarnast kui ka erinevat. Läänemeresoome keeli ühendab permi keeltega see, et mõlemas keelerühmas on kolmanda isiku pronoomen seotud mingil määral demonstratiivpronoomenitega ning et kummaski keelerühmas on keeli, kus mõlemate pronoomenite mitmused on moodustatud mitmust tähistava *n*-elemendi abil.

Kõige paremini on seda seost näha udmurdi keeles, kus kolmanda isiku pronoomen со (mitmuses соос) 'tema' langeb vormiliselt nii ainsuses kui ka mitmuses kokku demonstratiivpronoomeniga со (mitmuses соос) 'see seal/too'. Komi keeles on kokkulangevus ainult ainsuses, ciӧ 'see seal/too' langeb vormiliselt täielikult kokku kolmanda isiku pronoomeniga ciӧ 'tema', mitmuses seevastu on aga kasutusel erinevad

tüved, sealhugas ka *n*-alguseline tüvi.

Läänemeresoome keeltes aga on kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomeni vahelist etümoloogilist seost näha vaid siis, kui kõrvutada omavahel läänemeresoome lõuna- ja põhjarühma keeli. Läänemeresoome põhjarühma keelte demonstratiivpronoomen *tämä* 'see' vastab läänemeresoome lõunarühma keelte kolmanda isiku personaalpronoomenile *tema* (eesti keeles), *täma* (liivi keeles), *täma* (vadja keeles). Seega kõrvutades läänemeresoome lõuna- ja põhjarühma keeli, tuleb välja ajalooline seos demonstratiivpronoomeni ja kolmanda isiku pronoomeni vahel. Kuna läänemeresoome lõunarühma keeltes on demonstratiivpronoomen *tämä* kasutusest välja langenud (läänemeresoome lõunarühma keeltes on demonstratiivpronoomenitel kaks või üks seeriat, samal ajal kui põhjarühma keeltes on enamasti kolm seeriat) ning läänemeresoome põhjarühma keeltes kasutatakse kolmanda isiku pronoomeni jaoks teist etümoloogiliselt sõna *enese* tüvele vastavat personaalpronoomenit *hän*, siis pole seetõttu ühe keele siseselt kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomeni vahel seost näha. Tõsi küll, erinevalt läänemeresoome keeltest, kus kolmanda isiku pronoomen on seotud lähedal asuvale objektile osutava demonstratiivpronoomeniga *tämä* 'see', on permi keeltes kolmanda isiku pronoomen seotud kaugemal asuvale objektile osutava demonstratiivpronoomeniga *co* (udmurdi keeles) ja *ciňö* (komi keeles) 'see seal/too'.

Suurim erinevus permi ja läänemeresoome keelte pronoomenisüsteemide vahel on see, et permi keeltes on rohkem demonstratiivpronoomeni seeriaid kui läänemeresoome keeltes. Läänemeresoome keeled jagunevad selles suhtes kolmeks: 1) keeled, milles on ainult üks demonstratiivpronoomeni seeria (liivi keel ja Põhjaeesti keskmurre); 2) keeled, milles on kaks demonstratiivpronoomenite seeriat (eesti, vadja ja vepsa keel) ning 3) keeled, milles on kolm demonstratiivpronoomenite seeriat (soome, karjala, isuri ja võru keel). Mõlemas permi keeles, nii udmurdi kui ka komi keeles on neli demonstratiivpronoomenite seeriat, mõnedes komi murretes on kuni kuus erinevat demonstratiivpronoomenit. Kõige vähem on demonstratiivpronoomeneid Jazvakomi murdes, kus neid on kolm.

Järgnevates tabelites olen esitanud kokkuvõtvalt permi ja läänemeresoome demonstratiiv-

ning kolmanda isiku pronoomenid, kuidas neist moodustatakse mitmus ja kas *tämä* etümoloogiline vaste on kasutusel demonstratiiv- või personaalpronoomenina.

Tabel 1. Läänemeresoome keelte demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid.

Keel		3. isik	Dem. 1	Dem. 2	Dem. 3	Dem. 4	Dem. 5	Dem. 6
Liivi	sg	<i>täma (ta)</i>	<i>sie</i>					
	pl	<i>ne</i>	<i>ne</i>					
Võru	sg	<i>timä (tä(ä))</i>	<i>sjoo</i>	<i>taa</i>	<i>tuu</i>			
	pl	<i>nimäq nä(äq)</i>	<i>njooq</i>	<i>naaq</i>	<i>nuuq</i>			
Eesti	sg	<i>tema (ta)</i>	<i>see</i>	<i>too</i>				
	pl	<i>nemad (nad)</i>	<i>need</i>	<i>nood</i>				
Põhjaeesti	sg	<i>tema (ta)</i>	<i>se</i>					
	pl	<i>nemad (nad)</i>	<i>ned</i>					
Vadja	sg	<i>tämä</i>	<i>se</i>	<i>kase</i>				
	pl	<i>nämä(d)</i>	<i>ned</i>	<i>kane</i>				
Isuri	sg	<i>hän</i>	<i>tämä (tä)</i>	<i>tō</i>	<i>se</i>			
	pl	<i>hō</i>	<i>nämä (nä)</i>	<i>nō</i>	<i>ne</i>			
Vepsa	sg	<i>hän</i>	<i>nece</i>	<i>se</i>				
	pl	<i>hō</i>	<i>nened</i>	<i>ne(d)</i>				
Aunusekarjala	sg	<i>hän</i>	<i>tämä</i>	<i>nece/taa</i>	<i>se</i>			
	pl	<i>he</i>	<i>nämä(d)</i>	<i>nece(d)/ naa(t)</i>	<i>ne(d)</i>			
Lüüdikarjala	sg	<i>hän</i>	<i>tämä</i>	<i>nece/tua</i>	<i>se</i>			
	pl	<i>he</i>	<i>nämä(d)</i>	<i>nene(d)/ nua(d)</i>	<i>ne(d)</i>			
Lüüdikarjala põhjamurre	sg	<i>hän</i>	<i>tämä</i>	<i>nece/tua</i>	<i>se</i>			
	pl	<i>he</i>	<i>tämäd</i>	<i>nened/ tuad</i>	<i>śed</i>			
Päriskarjala	sg	<i>hiän</i>	<i>tämä</i>	<i>tuo</i>	<i>se</i>			
	pl	<i>hyō</i>	<i>nämä</i>	<i>nuo</i>	<i>ne</i>			
Soome	sg	<i>hän</i>	<i>tämä</i>	<i>tuo</i>	<i>se</i>			
	pl	<i>he</i>	<i>nämä</i>	<i>nuo</i>	<i>ne</i>			
Soome kõnekeel	sg	<i>se</i>	<i>tämä</i>	<i>tuo</i>	<i>se</i>			
	pl	<i>ne</i>	<i>nämä</i>	<i>nuo</i>	<i>ne</i>			
Peräpohjola murre	sg	<i>hän</i>	<i>tämä</i>	<i>tuo</i>	<i>se</i>			
	pl	<i>het</i>	<i>nämä</i>	<i>nuo</i>	<i>ne</i>			

Tabel 2. Permi keelte demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid.

Keel		3. isik	Dem. 1	Dem. 2	Dem. 3	Dem. 4	Dem. 5	Dem. 6
Komi	sg	<i>сийӧ</i>	<i>тайӧ</i>	<i>этайӧ</i>	<i>сийӧ</i>	<i>эсийӧ</i>		
	pl	<i>найӧ</i>	<i>тайӧяс</i>	<i>этайӧяс</i>	<i>сийӧяс</i>	<i>эсийӧяс</i>		
Permikomi	sg	<i>сия</i>	<i>эта</i>	<i>этия</i>	<i>сия</i>			
	pl	<i>ния</i>	<i>эна</i>	<i>эния</i>	<i>ния</i>			
Jazvakomi	sg	<i>сийа, сида</i>	<i>эта</i>	<i>сийа</i>	<i>утийа</i>			
	pl	<i>нийа, нида</i>	<i>эна</i>	<i>нийа</i>	<i>унийа</i>			
Komi Ülem-Ežva	sg	<i>сийа</i>	<i>тайа</i>	<i>этийа</i>	<i>сийа</i>	<i>эсийа</i>		
	pl	<i>найа/ найайас</i>	<i>тайайас</i>	<i>этийайас</i>	<i>сийайас</i>	<i>эсийайас</i>		
Komi Udora	sg	<i>сийа</i>	<i>тайа</i>	<i>сийа</i>	<i>тийа</i>	<i>этайа</i>	<i>эсийа</i>	<i>этийа</i>
	pl	<i>сийэста/ сийэс/най- эста/найэс/ найа/ныда</i>	<i>тайээда</i>	<i>этайээда</i>				
Komi Ülem-Sõktõvi	sg	<i>сийа</i>	<i>тайа</i>	<i>этайа</i>	<i>сийа</i>			
Mitmus	pl	<i>нийа</i>	<i>тайайас</i>	<i>этайайас</i>	<i>сийайас</i>			
Komi Izva	sg	<i>сыа</i>	<i>тайа</i>	<i>этайа</i>	<i>сыа</i>	<i>эсийа</i>	<i>этийа</i>	
	pl	<i>ныа/найа</i>	<i>найа</i>	<i>энайа</i>	<i>ныа</i>	<i>энийа</i>	andmed puuduvad	
Komi Kesk-Sõktõvi	sg	<i>сийӧ</i>	<i>тайӧ</i>	<i>этайӧ</i>	<i>сийӧ</i>	<i>эсийӧ</i>		
	pl	<i>найӧяс/ сийӧйӧяс/ найӧ</i>	andmed puuduvad	andmed puuduvad	andmed puuduvad	andmed puuduvad		
Komi Petšora	sg	<i>сийа/сыа</i>	<i>тайа</i>	<i>этийа</i>	<i>сийа</i>	<i>эсийа</i>		
	pl	<i>найа/ найайас</i>	<i>тайас</i>	<i>этийас</i>	<i>сийас</i>	<i>эсийас</i>		
Udmurdi	sg	<i>со</i>	<i>та</i>	<i>таиз</i>	<i>со</i>	<i>соиз</i>		
	pl	<i>соос</i>	<i>таос</i>	<i>таосыз</i>	<i>соос</i>	<i>соосыз</i>		

Tabel 3. Läänemresooe ja permi demonstratiivpronoomenid võrdlevalt.

Keel (sulgudes demonstratiivpronoom enite seeriade arv)	Mitmus ainult regulaarse mitmusesufiksiga	Mitmus ainult <i>n</i> - elemendiga tüves	Mitmus nii <i>n</i> - elemendi kui ka regulaarse mitmusesufiksiga	<i>Tämä</i> etümoloogiline vaste kui demonstratiiv- pronoomen
Liivi (1)	-	+	-	-
Võru (3)	-	-	+	-
Eesti (2)	-	-	+	-
Põhjaeesti (1)	-	-	+	-
Vadja (2)	-	+	+	-
Isuri (3)	-	+	-	+
Vepsa (2)	-	-	+	+
Aunusekarjala (3)	-	+	+	+
Lüüdikarjala (3)	-	+	+	+
Lüüdikarjala põhjamurre (3)	+	-	-	+
Päriskarjala (3)	-	+	-	+
Soome (3)	-	+	-	+
Soome kõnekeel (3)	-	+	-	+
Peräpohjola murre (3)	-	+	-	+
Komi (4)	+	-	-	+
Permikomi (3)	-	+	-	-
Jazvakomi (3)	-	+	-	-
Komi Ülem-Ežva (4)	+	-	-	+
Komi Udora (6)	+	-	-	+
Komi Ülem-Sõktõvi (3)	+	-	-	+
Komi Izva (5)	-	+	-	+
Komi Kesk-Sõsola (4)	mitmuse kohta andmed puuduvad	mitmuse kohta andmed puuduvad	mitmuse kohta andmed puuduvad	mitmuse kohta andmed puuduvad
Komi Petšora (4)	+	-	-	+
Udmurdi (4)	+	-	-	-

Tabel 4. Läänemeresoome ja permi kolmanda isiku pronoomenid võrdlevalt.

Keel	Mitmus ainult regulaarse mitmusesufiksiga	Mitmus ainult <i>n</i> -elemendiga tüves	Mitmus nii <i>n</i> -elemendi kui ka regulaarse mitmusesufiksiga	<i>Tämä</i> etümoloogiline vaste kui personaal-pronoomen
Liivi	-	-	+	+
Võru	-	-	+	+
Eesti	-	-	+	+
Põhjaeesti	-	-	+	+
Vadja	-	+	+	+
Isuri	-	-	-	-
Vepsa	-	-	-	-
Aunusekarjala	-	-	-	-
Lüüdikarjala	-	-	-	-
Lüüdikarjala põhjamurre	-	-	-	-
Päriskarjala	-	-	-	-
Soome	-	-	-	-
Soome kõnekeel	-	+	-	-
Peräpohjola murre	+	-	-	-
Komi	-	+	-	-
Permikomi	-	+	-	-
Jazvakomi	-	+	-	-
Komi Ülem-Ežva	+	+	-	-
Komi Udora	+	+	+	-
Komi Ülem-Sõktõvi	+	+	-	-
Komi Izva	-	+	-	-
Komi Kesk-Sõsola	+	+	+	-
Komi Petšora	-	+	+	-
Udmurdi	+	-	-	-

5. Permi ja läänemeresoome keeled areaaltüpoloogilisel taustal

5.1. Läänemere keeleareaal

Läänemerd ümbritsevatel aladel kõneldavad keeled jagavad mitmeid tüpoloogilisi tunnuseid. Seetõttu on mitmed teadlaselt üritanud korduvalt ühendada Läänemere ümber kõneldavaid keeli üheks keeleareaaliks. Üks viimaseid katseid neid keeli ühe keeleareaalina käsitleda on Dahli ja Koptjevskaja-Tammi katse luua ja võtta kasutusele termin *Circum-Baltic* (Dahl, Koptjevskaja-Tamm: 2004), mis tähistab Läänemere ümber olevaid keeli ühe keeleareaalina. Nende arvates on keeruline määrata kindlaks selle keeleareaali piire, kuna raske on defineerida, mida tähendab täpselt “Läänemerd ümbritsema” ja kui kaugele Läänemere kallastest saab minna, defineerides enda asukohta endiselt Läänemere kaudu “Läänemere ümber”. Dahli ja Koptjevskaja-Tammi (2004) järgi Läänemere keeleareaali kuuluvate keelte hulk ning areaali piirid peavadki jääma hägusateks.

Esimesena kasutas Läänemerd ümbritsevatest keeltest rääkides terminit *keeleareaal* (*Sprachbund*) Roman Jakobson (1962: 137–138), kes ühendas Läänemere ümbruse keeled fonoloogiliseks keeleareaaliks (*phonologischer Sprachbund*). Seega tema kriteerium keelte ühendamiseks Läänemere keeleareaali oli puhtfonoloogiline. Jakobsoni (1962: 137–138) järgi kuulub Läänemere keeleareaali keel, milles on tonaalsed suprasegmentaalsed fonoloogilised opositsioonid. Jakobsoni jaoks piisas keeleareaali piiritlemiseks vaid ühest isoglossist. Tema järgi kuulusid Läänemere fonoloogilisse keeleareaali enamik norra keele murdeid, enamik taani keele murdeid, rootsi keel, mõned alamsaksa murded, kašuubi keele põhjamurded, leedu, liivi, läti ja eesti keel (Jakobson 1962: 138). Jakobsoni ideid on edasi arendanud Ilse Lehist (1978), kelle arvates Läänemere ümbruse keeled moodustavad tooni ja silbipikkust tähenduste eristamiseks kasutatavate keelte areaali. Lisaks Lehistele on Jakobsoni ideid edasi arendanud ka Kalevi Wiik, kes võttis alternatiivina Jakobsoni foneetilise

keeleareaali mõistele kasutusele termini *Läänemere prosoodiline areaal* (*Baltic Sea prosodic area*), väites et Läänemere areaali keelte prosoodilised sarnasused on tingitud proto-indo-euroopa ja proto-soome-ugri keele üksteisest drastiliselt erinevate prosoodiliste süsteemide kokkupõrkumise tulemusena (Wiik 1995).

Järgmised katsed Läänemere regiooni keeli areaaltüpoloogiliselt klassifitseerida tehti alles seitsmekümnendatel aastatel. Gyula Décsi (1973: 68–70) ühendab Peipsi keeleareaali (*Peipus-Bund*) alla eesti, läti, liivi ja vadja keele, Harald Haarmann (1976: 106–115) räägib samadest keeltest Balti keeleareaali (*Baltischer Sprachbund*) nime all. Lisaks Peipsi keeleareaalile toob Décsi Läänemere ümber olevaid keeli puudutavatest areaalidest veel välja Viikingi keeleareaali (*Wikinger-Bund*), kuhu kuuluvad Skandinaavia, keldi, põhjaläänemeresoome ning saami keeled ja Roktyno keeleareaali (*Roktyno-Bund*), kuhu kuuluvad poola, leedu, kašuubi ja valgevene keel (Décsi 1973).

Kaheksakümnendatel ja üheksakümnendatel tegi Terje Mathiassen (1996) proovi jagada Läänemere regiooni keeli seitsme morfosüntaktilise isoglossi alusel areaaltüpoloogiliselt. Tema arvates moodustavad Ida-Läänemere keeleareaali läänemeresoome, balti ja idaslaavi keeled (eriti vene keel ja tema põhjamurded), kuigi selle ühtsus on Mathiasseni arvates vähem intensiivne kui Balkani keeleareaalil (Mathiassen 1996).

Üheksakümnendate alguses jõuadis Thomas Stolz (1991) oma monograafias järeldusele, et terve Baltikum moodustab keelelise sulandumise ja vastastikmõjude tsooni, mille tuumikuks on läti ja eesti keel. Kõik teised regiooni keeled moodustavad selle sulandumistsooni perifeeria. Stolzi arvates oleks kõige mõistlikum võrdsustada sulandumistsooni tuumik keeleareaaliga, mis tähendaks, et eesti, läti ja liivi keel moodustaksid omaette keeleareaali. Sarnasel moel räägib Karjala keeleareaalist Anneli Sarhimaa (1992). Tema arvates põhjavene murded, karjala ja võib-olla ka vepsa keel moodustavad läänemeresoome-slaavi sulandumistsooni tuumiku.

Tabel 5. Läänemere keeleareaali keeled Dahli ja Koptjevskaja-Tammi (2004) järgi.

Germaani keeled	Balti keeled	Slaavi keeled	Indoaaria keeled	Soome-ugri keeled	Turgi keeled
ülemsaksa	vanapreisi (väljasurnud)	poola	mustlaskeel (koos oma murretega)	vepsa	karaiimi
alamsaksa	kura (kurši) (väljasurnud)	kašuubi		karjala	tatari
jidiš	jatvingi (väljasurnud)	polaabi keel		aunuse-karjala	
taani	leedu	valgevene		lüüdikarjala	
rootsi	läti	vene		soome	
Dalarna murre	galindi (väljasurnud)	ukraina		isuri	
norra				vadja	
				eesti (koos oma murretega)	
				saami keel (koos oma murretega)	

Harald Haarmann (1976: 106–115) on kokkuvõtvalt välja toonud Balti keeleareaali tunnused. Tema Balti keeleareaal (siin sõna *Balti* on puhtgeograafilises mõttes, ilma viiteta indoeuroopa keelte balti haru kuuluvatele keeltele) on küll tunduvalt väiksem Dahli ja Koptjevskaja-Tammi Läänemere keelearealist, hõlmates ainult vadja, eesti, liivi, läti ning osaliselt ka leedu keelt kui keeleareaali perifeeriasse kuuluvat keelt. Kuna aga Läänemere keeleareaali piirid on veel hägusemad kui Volga-Kaama areaalil ning eri autorite käsitlustes on drastilised erinevused keeleareaali kuuluvate keelte osas, siis toon siinkohal välja Haarmanni põhipunktid, mille järgi ta klassifitseeris Balti keeleareaali ning mida hiljem on korduvalt uuesti mainitud kui Läänemere keeleareaalile omaseid tunnuseid.

Fonoloogilistest ühistest tunnusjoontest on Haarmanni (1976: 107) järgi kõikidele Balti keeleareaali keeltele iseloomulik vokaalfoneemide rohkus. Selle põhjuseks on vokaalfoneemide opositsioonide olemasolu nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt, kuna kõik Balti areaali keeled eristavad pikki ja lühikesi vokaale. (Haarmann 1976: 107) Seevastu on kõikides Balti areaali keeltes nõrgalt arenenud konsonantide foneemipaaride eristumine palatalisatsiooni alusel, seda erinevalt näiteks Balti keeleareaali mittekuuluvast leedu keelest, mis nagu läti keelgi on balti keelkonda kuuluv keel ning mis erinevalt läti keelest eristab väga palju konsonante palatalisatsiooni alusel (leedu keel eristab 22 konsonandipaari palatalisatsiooni alusel, läti keel kõigest 5) (Haarmann 1976: 109). Järgmiseks Haarmanni (1976: 107) välja toodud fonoloogiliseks tunnuseks on, et kõik Balti areaali keeled eristavad üheagselt foneemi [ɛ] ja [ä]. Eriti märkimisväärt on see tõsiasi seetõttu, et enamikus Euroopa keeltes ühe neist kahest foneemi olemasolu välistab teise esinemise. On muidugi erandeid, nagu näiteks soome keel, aga see tunnus kombineeritult teiste tunnustega on iseloomulik ainult Balti areaali keeltele. (Haarmann 1976: 107) Veel üks oluline kriteerium Haarmanni (1976: 110–111) arvates on see, et kõikides Balti areaali keeltes on teatud juhtudel sõna rõhulise silbi intonatsioonil otsustav tähtsus tähenduse eristamisel. Ühegi Balti areaali keele puhul ei ole tegemist toonikeelega, kus iga silp eraldi võib olla hääldatud erineva tooniga, vaid ainult sõna rõhuline silp võib kanda erinevat intonatsiooni.

Haarmanni (1976: 108) järgi on kõikidele Balti areaali keeltele iseloomulik diftongi-rohkus. Lisaks sellele toob ta (Haarmann 1976: 110) välja, et kõigis Balti areaali keeltes on liikumatu sõnarõhk esimesel silbil. See on jällegi koht, kus omavahel suguluses olevad läti ja leedu keel erinevad. Läti keeles on tõenäoliselt läänemeresoome keelte mõjul kujunenud välja sõna esimesel silbil asetsev rõhk, seevastu leedu keeles on liikuv rõhk.

Morfoloogilistest tunnusjoontest võiks välja tuua Haarmanni (1976: 112–115) tähelepaneku, et kõikides Balti areaali keeltes on olemas mingil viisil kaudne kõneviis. Lisaks toob Haarmann veel välja mõned justkui kõiki Balti areaali keeli ühendavad

tunnusjooned, nagu näiteks paljude käänete, käändeklasside või paljude kvalitatiivselt erinevate vokaalfoneemide olemasolu (Haarmann 1976: 107–115). Kuna need ei kehti käesoleva töö autori arvates täielikult kõikide Haarmanni poolt Balti keeleareaali kuuluvate keelte puhul, siis on nad siinkohal lähema vaatluse alt välja jäetud.

Nagu eelnevast kokkuvõttest järeldub, ei ole Läänemere ümbruse keeli üheks areaaliks ühendada üritanud teadlased siamaani kolmanda isiku pronoomeneid ja demonstratiivpronoomeneid puudutanud. See on ka mõistetav, kuna kõik ülalmainitud autorid on üritanud leida ühiseid tunnuseid, mis ühendaksid kõiki areaali keeli. Käesoleva töö eesmärgiks ei ole aga leida uut tegurit, mis ühendaks kõiki Läänemere areaali keeli, vaid uurida, kas kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite puhul võiks leida midagi, mis eristaks üksteise naabruses olevaid Läänemere ja Volga-Kaama keeleareaale.

5.2. Volga-Kaama keeleareaal

Teine regioon Euroopa põhjaosas, kus mitmed keeled erinevatest keelkondadest jagavad vaatamata suguluse puudumisele üksteisega mitmeid tüpoloogilisi tunnuseid, on Kesk-Volga regioon Venemaal, seal kus Kaama jõgi suubub Volgasse. Lars Johanson (2000: 165) arvates Volga regioon on vastastikuste mõjude ja sulandumise ala, kus erinevatesse keelkondadesse kuuluvates naabruses asuvates keeltes on arenenud järjest enam ühiseid tunnusoone ja seetõttu on need keeled muutunud arvestataval määral teineteisele sarnasemaks. Taolised sulandumisprotsessid on viinud situatsioonini, kus saab juba rääkida ühest keeleareaalist.

Esimesena käsitles Volga-Kaama piirkonna keeli keeleareaalina (Волгокамский языковый союз) Boris A. Serebrennikov (1972: 8–17), tema järgi kuuluvad sellesse keeleareaali mari, udmurdi, tšuvaši, tatari ja baškiiri keel.

Ka Johanson (2000: 160) järgi kuuluvad Volga-Kaama keeleareaali kahe keelkonna keeled: soome-ugri ja turgu. Udmurdi, niidumari, mäemari, ersa ja mokša keel kuuluvad soome-ugri keelte hulka. Teisest küljest tšuvaši, tatari ja baškiiri keel moodustavad aga

osa turgi keelkonnast. Tšuvaši keel on ainuke säilinud turgi keel, mis kuulub turgi keelte bulgaari rühma (arvatavasti bulgaari keele järglane), seega on tšuvaši keel üsna kaugel sugulane teistele turgi keeltele. Seevastu tatari ja baškiiri keel, mis mõlemad kuuluvad turgi keelte kiptšaki rühma, on omavahel lähedased sugulased. (Johanson 2000: 165) Kolmandana on viimase poole tuhande aasta jooksul indoeuroopa slaavi keelte rüma kuuluv vene keel, kui valitseva võimu keel, mõjutanud tugevalt kõiki Volga areaali keeli (Johanson 2000: 165).

Gyula Décsi (1973: 123–127) loeb antud keeleareaali kuuluvaks ka teisi keeli nagu näiteks komi ja isegi neenetsi ning kalmõki keel. Sama autor küll rõhutab, et viimased kaks on lisatud Volga-Kaama keeleareaali ainult puhtalt geograafilisest tegurist lähtudes. Nimelt on Décsi ühendanud ühte areaali kõik Arhangelsk-Astrahan joone ja Uurali mägede vahel olevad Venemaa keeled üheks keeleareaaliks. Isegi kui arvestada nende keeltega kui Volga-Kaama keeleareaali keeltega, siis kindlasti pole tegemist prototüüpiliste sellesse keeleareaali kuuluvate keeltega, vaid pigem perifeersete keeltega, mis jagavad ainult mõnesid Volga-Kaama keeleareaalile tüüpilisi tunnuseid. Eugen Helimski (2003: 159–160) nimetab lisaks komi keelele ka mordva keeli Volga-Kaama areaali perifeerseteks keelteks ning udmurdi, mari, tatari, baškiiri ja tšuvaši keelt antud areaali tuumikkeelteks. Ka Walter Wintschalek (1993: 41–45) peab Volga-Kaama keeleareaali tuumikuks kuuluvat vaid tatari, udmurdi, mari ja tšuvaši keelt, isegi baškiiri keelt ei nimeta ta areaali tuumikkeeleks, rääkimata mordva või komi keelest.

Käesoleva töö üheks kõrvaleesmärgiks on välja selgitada, kas kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite süsteemist võiks leida kinnitust komi keele kuulumisest Volga-Kaama areaali või pigem võiks väita, et see on üks tegureid, mis eristab omavahel lähisuguluses olevaid permi keeli: udmurdi ja komi keelt. Kuna esimene kuulub kahtlemata Volga-Kaama keeleareaali tuumikkeelte hulka, siis on suur võimalus, et süstemaatilisi erinevusi lähisugulaskeelte keelesüsteemides on võimalik seletada keelekontaktidega mõjuga. Seda eriti sellise keelesüsteemi tuumikusse kuuluva kinnise sõnaklassi puhul nagu kolmanda isiku pronoomenid ja demonstratiivpronoomenid. Siinkohal tekib ka küsimus, kas ja mis määral võib komi ja mordva keelte

perifeerne asend Volga-Kaama keeleareaalis olla tingitud sellest, et mõlemad keeled on ajalooliselt olnud kontaktis Läänemere areaali keeltega, komi keel läänemeresoome keeltega (Hausenberg 1983) ning mordva keeled balti keeltega (Helinski 2003: 160–161).

Nagu komi, udmurdi ja naabruses olevate turgi keelte analüüs näitab, moodustatakse udmurdi keeles demonstratiivpronoomenite mitmus sarnaselt turgi keeltega, see tähendab, mitmuse moodustamiseks kasutatakse ainult sõnatüvele lisatavat reeglipärast mitmusesufiksit. Komi keeles ja enamikus komi dialektides kasutatakse aga sega-variante, lisaks reeglipärasele mitmusesufiksi lisamisele demonstratiivpronoomeni mitmuse moodustamiseks, on mitmes murdes levinud ka *n*-alguseline mitmusetüvi. Kuigi komi kirjakeeles moodustatakse kõikide demonstratiivpronoomenite mitmusevormid reeglipärase mitmusesufiksile lisamisega, mis on sarnane nii udmurdi kui ka kõikide Volga-Kaama areaali turgi keelte demonstratiivpronoomenite mitmusevormi moodustusviisiga, siis kolmanda isiku pronoomeni puhul on moodustatakse mitmusevorm *n*-alguselise tüve abil. See on erinev udmurdi ja Volga-Kaama areaali turgi keeltest, kus kolmanda isiku pronoomen ja üks kaugviitelistest demonstratiivpronoomenitest langevad vormiliselt täielikult kokku nii ainsuses kui ka mitmuses, kusjuures mitmus moodustatakse ainult reeglipärase mitmusesufiksi lisamise teel. Nendest erinevustest kirjutan allpool lähemal, tuues välja kaardi peal (vt kaart 2) täpselt, missugused keeled või dialektid (komi dialektides on selle aspekti suhtes suur kõikumine) kasutavad turgipärast süsteemi ja missugused soomeugrilist süsteemi, kus *n*-alguselisel mitmusel on tähtis osa mitmusevormide moodustamisel.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomeni vahelist suhet ning moodustamisviisi ei saa käsitleda kui Volga-Kaama areaali ühendavat tegurit, kuna *n*-alguselist mitmuse moodustamisviisi kasutab ka näiteks mari keel, mis ometi kuuluvad Volga-Kaama keelte tuumikusse. Siiski võib väita, et see on üks tegur, mille poolest udmurdi keel on lähemal turgi keeltele, seega lähemal Volga-Kaama areaali tuumikule. Võttes aluseks Johanson (2000: 168–169) arvamuse, et Volga-Kaama keeleareaal on tekkinud põhiliselt turgi keelte mõju tõttu sellele regioonile

soome-ugri keeltele, võiks ka väita, et udmurdi keele kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomenite süsteem on lähemal prototüüpsele Volga-Kaama süsteemile ning et antud teguri suhtes on udmurdi keel tüüpilisem Volga-Kaama keel, kui teised regiooni soome-ugri keeled.

Johansoni (2000: 169–170) järgi kõige enam mõjuandvamaks keeleks regioonis on olnud algselt Volga-Bulgari riigi eksisteerimise aegu bulgari keel. Selle riigi õitseajal oli bulgari kultuur ja keel domineeriv ning prestiižne. See tähendas, et ümbritsevate alade soome-ugri keeli kõnelevad rahvad (sealhulgas ka permi keeli kõnelevad rahvad) olid valmis kas siis täielikuks koodivahetuseks ja bulgari keelele üleminekuks, misjuhul ei saanud selle rahva algne emakeel enam mõjutusi domineerivast keelest, või siis lihtsalt bulgari elementide sisestamiseks enda keelde. Viimasel juhul mõjutas domineeriv prestiižne bulgari keel tugevalt Volga regiooni soome-ugri keeli, sealhulgas permi keeli. Seoses Volga-Bulgari riigi hävimisega mongoli sissetungi aegu kadus ka bulgari keele domineeriv positsioon, kuid kiptšaki keeli kõneleva ülikonna tähtsuse kasvuga Kuldhordis hakkas kasvama kiptšaki-turgi keelte hulka kuuluva tatari keele mõju ümbritsevatele keeltele, sealhulgas ka permi keeltele. Domineerivaks ja presitiižseks keeleks muutus teine turgi keel – tatari keel. Seega on Volga-Kaama keeleareaalis olnud kaks peamist tooniandvat keelt: algselt bulgari keel, mille järeltulijaks arvatakse olevat tšuvaši keel ning seejärel tatari keel. (Johanson 2000: 169–170)

Serebrennikovi (1972: 8–17) arvates on olemas mitmeid tunnuseid foneetika, morfoloogia ja süntaksi vallast, mis ühendavad Volga-Kaama areaali keeli. Sarnaselt Johansoniga rõhutab ka Serebrennikov (1972: 9) redutseerunud vokaalide tähtsust Volga-Kaama keeleareaali määratlemisel. Teine oluline foneetika valda kuuluv Volga-Kaama keeleareaali tunnus on Serebrennikovi (1972: 9) järgi esimese silbi -a hääliku labialiseerumine. Need mõlemad tunnusjooned iseloomustavad kõiki Volga-Kaama areaali keeli, välja arvatud udmurdi keelt (Serebrennikov 1972: 9). Johansoni (2000) järgi on aga üheks peamiseks Volga-Kaama keeleareaali keeli ühendavaks tunnuseks redutseeritud vokaalide olemasolu.

Serebrennikovi (1972: 10) arvates on udmurdi, mari ja tšuvaši keeles morfoloogiliseks

ühisjooneks tendents kasutada kolmanda isiku possessiivsufiksit määrava artikli tähenduses, samas tatari ja baškiiri keeles võib taolist kasutust kohata siiski üsna harva. Sama autori järgi (Serebrennikov 1972: 10–14) on Volga-Kaama areaali keeltes suuri sarnasusi mineviku aegade moodustamises. Lisaks sellele moodustatakse areaali keeltes tingiv kõneviis abiverbi *olema* abil (Serebrennikov 1972: 14). Serebrennikovi väitel (1972: 14) on kõigile Volga-Kaama areaali keeltele omane gerundiivi kasutamine koos abitegusõnadega iseloomustamaks tegevust kestvuse, lõpetatuse, lühiduse, ebatäielikkuse poolest. Mõnikord kasutatakse selliseid ühendeid ka tegumoe varjundite edasiandmiseks. Taoliste ühendite kasutamine on väga levinud tatari, tšuvaši, baškiiri ja mari keeles, udmurdi keeles on see vähem arenenud. Samuti on kõigis Volga-Kaama areaali keeltes tendents kasutada tegusõna gerundiivi vormi adverbina. (Serebrennikov 1972: 14–15)

Serebrennikovi (1972: 15) arvates on Volga-Kaama areaali keeltes olemas tüpoloogiline sarnasus ka partitsiipide moodustamisel. Neis kõigis on olemas tuleviku partitsiip, mis tihti väljendab tegevuse kohustuslikkust. Samuti on neile omane lisapartikli kasutamine eituse tugevdamiseks (Serebrennikov 1972: 15–16). Volga-Kaama keeltes pronoomen tähendusega “kõik” liidab endaga mingisuguse tugevdava partikli, kui on lauses subjekti või objekti funktsioonis (Serebrennikov 1972: 16).

Ka süntaksi vallas on Volga-Kaama areaali keeltele palju ühist. Üheks Serebrennikovi (1972: 16) poolt toodud näiteks on otsekõne muutmine kaudkõneks sõnast tähendusega 'rääkima' moodustatud gerundiivi abil. (Serebrennikov 1972: 16)

Serebrennikovi (1963: 93–99) poolt varem märgatud ühisjooneks Volga-Kaama keelte puhul on see, et nii mari, tšuvaši kui ka udmurdi keeles on mitmusesufiks uusmoodustis ning pole soome-ugri või turgi algkeeles olemas olnud sufiksi edasiarenduseks.

Nii Serebrennikov (1972: 17) kui ka Johanson (2002: 168–169) märgivad, et lisaks kõigile Volga-Kaama areaali keeli ühendavatele joontele on ka antud keeleareaali sees väiksemad grupeeringud, näiteks on nähtusi, mis on ühised ainult tšuvaši ja mari keelele või siis udmurdi ja tatari keelele, kuid ei ole levinud üle terve areaali. Antud töö autori

arvates kuulub selliste nähtuste hulka ülaltoodud arutluskäigu järgi ka udmurdi keele ja piirkonna turgi keelte kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite süsteemid.

Nagu eelnevast selgus, senini tehtud uurimustes Volga-Kaama keeleareaali ühisjoontest peaaegu puuduvad viited kolmanda isiku pronoomenitele ja demonstratiivpronoomenitele. Ainukese uurijana on antud teemat õrnalt puudutanud Walter Wintschalek (1993). Oma raamatus Volga-Kaama keeleareaali süntaktiliste ühisjoonte kohta analüüsib ta ka atribuudi ühildumist nii omadussõnade kui ka demonstratiivpronoomenite puhul, kuid konstateerib, et areaali turgi ja uurali keeled on säilitanud oma algupärase süsteemi. Seega erinevad teinteisest ning areaali defineerivat kriteeriumi siinkohal ei leidu. (Wintschalek 1993: 97–102) Tema uurimistulemuste järgi (Wintschalek 1993: 99–100) võib tatari ja tšuvaši keeles demonstratiivpronoomen olla mitmuses ainult siis, kui seda kasutatakse eraldiseisva substantiivina, udmurdi keeles aga võib kohati demonstratiivpronoomen ühilduda ka atribuudi rollis. Seetõttu üritab käesolev töö välja uurida lisakriteeriumite abil, kas ja kuidas kolmanda isiku pronoomenid ja demonstratiivpronoomenid eristavad Volga-Kaama keeleareaali naabruses asuvast Läänemere keeleareaalist ning kas võiks leida mingi teguri nende pronoomenite hulgast, mis aitaks defineerida keelte kuulumist kas Volga-Kaama areaali tuumikusse või perifeeriasse.

5.3. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenitega seotud keeleareaali defineerida aitavad kriteeriumid

Järgnevas töö osas olen püüdnud asetada siiaamaani analüüsitud läänemeresoome ja permi pronoomenisüsteeme laiemasse perspektiivi areaaltüpoloogilisel taustal. Aluseks on võetud neli tegurit: demonstratiivpronoomenite seeriade arv, kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomeni seotus, demonstratiivpronoomeni mitmuse moodustamine ning kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustamine. Analüüsist arusaamise lihtsustamiseks olen koostanud iga alapeatüki lõppu teatud nähtuse levikut kokkuvõtvalt iseloomustava kaardi. Kaardid on koostatud tabelites 1 ja 2 ning lisa 1

esitatud andmete põhjal.

Nii läänemeresoome kui ka permi keeled kuuluvad ühte soome-ugri (uurali) keelkonda. Üldtunnustatud teooria järgi on sellel keelkonnal olnud ühine algkeel, millest kõik uurali keeled on arenenud (Hajdú 1985). Selle teooria järgi on nii läänemeresoome kui ka permi keelte esivanemal olnud ühine pronoomenisüsteem, mis hilisema algkeele lagunemise ning iseseivate keelte arengu tulemusel on arenenud erinevaks algsest süsteemist (Abondolo 1998: 25–26). Seega peavad olema olnud mingisugused tegurid, mis on mõjutanud sugulaskeeli arenema eri suundades, sest nagu eelpool olnud analüüsist järeldub, on läänemeresoome ja permi keelte demonstratiivprnoomeni-süsteem ja selle seotus kolmanda isiku pronoomenitega suuresti erinev. Seetõttu on töö autor võtnud eesmärgiks üritada asetada läänemeresoome ja permi pronoomeni-süsteemide võrdlus laiemasse areaaltüpoloogilisse raamistikku. Analüüsiga üritatakse vaadata, kas süsteemsed erinevused võiksid olla tingitud sellest, et permi keeled kuuluvad Volga-Kaama keeleareaali ning on seega pikka aega kontaktis olnud turgi keeltega ning soome-ugri keelte Volga rühmaga, ent läänemeresoome keeled kuuluvad Läänemere keeleareaali ning on seega olnud pikka aega kontaktis balti, germaani ning slaavi keeltega.

On tõendeid selle kohta, et ka pronoomenisüsteemid võivad muutuda keelekontakti tõttu. Rogier Blokland oma artiklis pronoomenite laenatavusest uurali keeltes (2012) toob mitmeid näiteid sellest, kuidas paljud uurali keeled on laenanud tänu keelekontaktile erinevaid pronoomeneid või nende elemente. Enamik laenatud elemente pärinevad vene ning ka turgi keeltest (Blokland 2012: 23). Kõige kergemini on uurali keeled laenanud avatud sõnaklassi kuuluvaid umbmääraste pronoomenite umbmäärasust väljendavat liiteid ning erinevaid pronominaalseid partikleid ja kliitilisi elemente (Blokland 2012: 4–8). On ka juhtumeid, kus on laenatud suletud sõnaklassi kuuluvaid isikulisi pronoomeneid, nagu näiteks metsaeenetsi keel, mis on laenanud ainsuse teise ja kolmanda isiku pronoomenid keti keelest (Blokland 2012: 11), vadjja keel, mille mõned dialektid on laenanud isikulisi pronoomeneid ingeri keelest (Blokland 2012: 15–23) ning komi keele Ülem-Sõktõvi murre, mis on laenanud kolmanda isiku vormi йэвö

(seda siiski mitte nominatiivis, vaid ülejäänud käänetes) (Žilina 1975: 104). Nendele näidetele võiks veel lisada aunuse- ja lüüdikarjala baltipärase mõjutusena välja arenenud demonstratiivpronoomeni *taa* (Larjavaara 1986: 110–115). Sellest järeldub, et keelekontaktid võivad avaldada mõju ka sellisele keele tuumiksõnavarasse kuuluvale sõnaklassile nagu pronoomenid.

5.3.1. Demonstratiivpronoomenite seeriade arv

Kõige silmatorkavam erinevus permi ja läänemeresoome keelte vahel on see, et permi keeltes on keskeltläbi rohkem demonstratiivpronoomenite seeriaid kui läänemeresoome keeltes (vt peatüki lõpus olevat kaarti 1). Enamik permi keeli eristab nelja demonstratiivpronoomeni seeriat, eranditeks on Jazvakomi murre, mis eristab kolme seeriat ning komi keele Udora ja Izva murre, mis eristavad rohkem kui nelja seeriat. Läänemeresoome keeled seevastu aga eristavad ühte kuni maksimaalselt kolme seeriat. Võrreldes seda permi ja läänemeresoome keelte naaberkeeltega, ehk keeltega, mis kuuluvad nende keeleharudega samasse keeleareaali, on tähelepanu vääriv, et Volga-Kaama keeleareaalis kõige rohkem naaberkeeli mõjutanud tatari keel ja bulgari keele järeltulija tšuvaši keel, eristavad mõlemad viit demonstratiivpronoomeni seeriat (vt lisa 1). See on sarnane permi keelte demonstratiivpronoomenite rohkusele. Seevastu Läänemeresoome keeleareaalis ei ole ühtegi keelt peale turgi keelte hulka kuuluva karaiimi keele (vt lisa 1) ja mõnede mustlaskeele dialektide (Tenser 2008: 92–95), mis eristaks rohkem kui kolme demonstratiivpronoomeni seeriat. Seejuures nii karaiimi keel kui ka mustlaskeel on regiooni saabunud tunduvalt hiljem ning mõlema keele kõnelejad ei ole kusagil moodustanud enamust, ega pole seega saanud domineerijana olla mõjuandvaks keeleks keeleareaalis.

Allpool oleval kaardil 1 on näha, kuidas on jaotunud demonstratiivpronoomenite seeriade arv keeliti. Selgelt tuleb välja, et Volga-Kaama keeleareaalis ei ole üldse esindatud keeled, kus on üks või kaks demonstratiivpronoomenite seeriat (kaardil esindatud vastavalt musta ja oranži värviga). Samal ajal Läänemere keeleareaalis on täiesti esindamata viie või enama demonstratiivpronoomenite seeriaga keeled (märgitud sinisega). Nelja demonstratiivpronoomenite seeriaga keel (pruun värv) esindab ainult

turgi keelte hulka kuuluv karaiimi keel. Seda kõneldakse Leedus Trakai lähistel alates 14. saj lõpust, kui Leedu suurvürst Vytautas Suur asustas grupi tatarlasi ümber Leedu aladele (Mussajev 1964: 5). Tegemist on seega keelega, mis on antud regioonis uustulnukas. Vaid kolme demonstratiivpronoomeni seeriaga

keeled (roheline värv) on nii Läänemere kui ka Volga-Kaama

areaalis on üsna arvukalt esindatud.

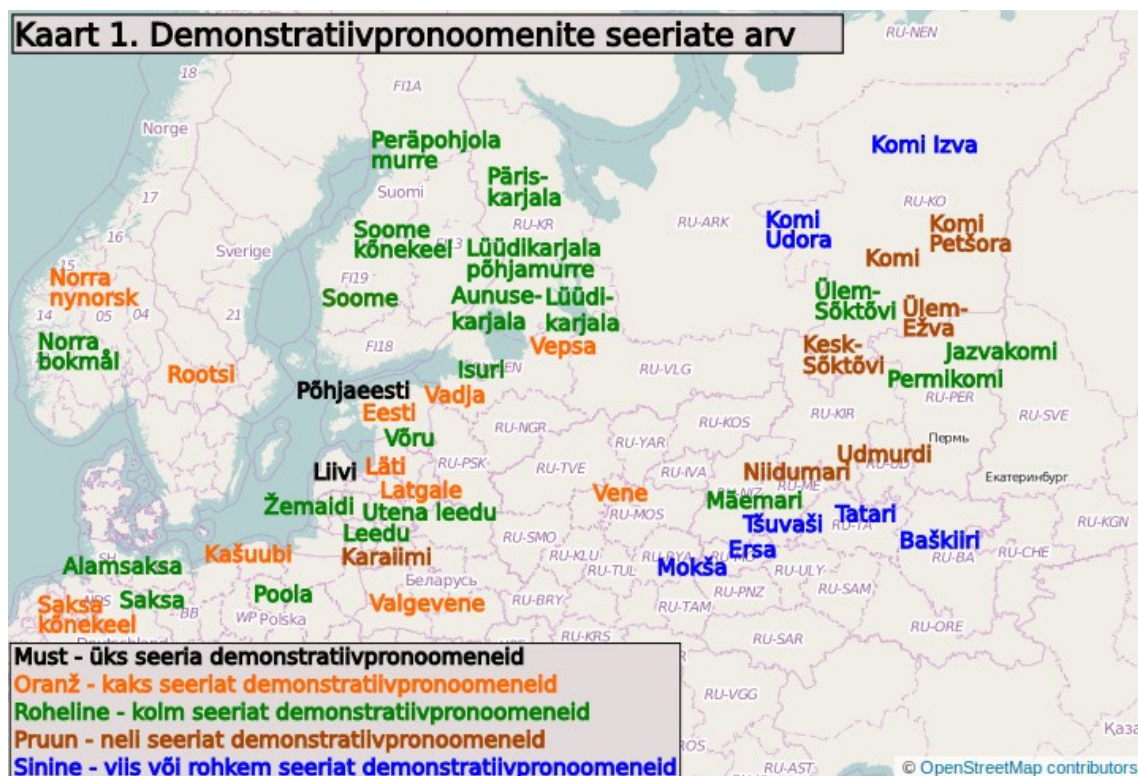
Seega kokkuvõtvalt võib väita, et demonstratiivpronoomenite seeriade arv võiks olla üheks lisaparameetriks, mis eristab Volga-Kaama keeleareaali Läänemere keeleareaalist. Võiks oletada, et demonstratiivpronoomenite seeriade rohkus Volga-Kaama areaalis on tingitud turgi keelte mõjust soome-ugri keeltele, kuna ainult üksikutes areaali keeltes on säilinud algne uurali kolmeliikmeline demonstratiivpronoomenite süsteem, nagu näiteks mäemari keeles (vt lisa 1). Alho Alhoniemi (1985: 83–86) järgi on mari keeles aga, sarnaselt turgi ning komi ja udmurdi keeltega, kaugviiteline demonstratiivpronoomen kasutusel ka kolmanda isiku pronoomenina ning kasutusest on välja langenud eraldi iseseisev kolmanda isiku pronoomeni tüvi. Sama autor (Alhoniemi 1985: 83–86) toob välja, et idapoolsem niidumari keel, mis on lisaks tšuvaši keelele kontaktis ka tatari keelega, eristab ainsuses nelja demonstratiivpronoomeni seeriat. Seega võib arvata, et kuna Volga-Kaama areaalis asuvate uurali keelte naabruses kõneldakse nelja või rohkema demonstratiivpronoomeni seeriaga turgi keeli, siis on keelekontakti tõttu ka piirkonna uurali keeltes demonstratiivpronoomenite süsteemi liikmete arv suurenenud. Teiselt poolt on selge, et kuna ka näiteks Volga-Kaama areaali mittekuulvas, kuid lähedaselt tatari ja baškiiri keelega suguluses olevas kasahhi keeles on üle viie demonstratiivpronoomeni, siis on demonstratiivpronoomenite rohkuse näol tegemist turgi kõptšaki haru keeltele omase tunnusjoonega. Seega ei ole tegemist Volga-Kaama keeleareaali ühise uuendusega, vaid pigem on regiooni uurali keeled oma süsteeme vähemal või rohkemal määral turgi keelte mõjul muutnud.

Antud parameeter (demonstratiivpronoomenite seeriade arv) võiks pigem kinnitada komi keele positsiooni Volga-Kaama areaalis. Kuigi dialektiti erinev (kolm kuni kuus

demonstratiivpronoomenite seeriat), on komi murretes keskeltläbi neli demonstratiivpronoomenite seeriat, ehk rohkem kui üheski Läänemere areaali pikaajasele kuuluv keeles ning uurali algkeeles. Seega on komi keel demonstratiivpronoomenite seeriade arvu poolest pigem tüüpiline Volga-Kaama areaali keel.

Läänemere areaali uurali keelte hulgas on vastupidiselt Volga-Kaama areaali uurali keeltele toimunud demonstratiivpronoomenite seeriade arvu kahanemine. Kõigest läänemeresoome põhjarühma keeled on säilitanud uurali algkeelele omase kolmeliikmelise demonstratiivpronoomenite süsteemi. Ainukeseks erandiks on põhjarühma keelte lõunaserval asuv vepsa keel, mille demonstratiivpronoomenite süsteem on vene keele mõjul (Larjavaara 1986: 326–327) läbi teinud suure muutuse ning nüüdseks ainult kaheliikmeliseks jäänud. Läänemeresoome lõunarühma keeled on aga kahandanud demonstratiivpronoomenite seeriade arvu kahele või lausa ühele. Ainukeseks erandiks on võru keel, millel on kolmeliikmeline demonstratiivpronoomenite süsteem. See aga ei sarnane läänemeresoome põhjarühma süsteemile, vaid on suurendanud oma demonstratiivpronoomenite süsteemi liikmete arvu arvatavasti baltipärase *taa* pronoomeni tõttu (Jüvä 1994: 12). Võiks arvata, et üheks erinevuse põhjuseks on see, et erinevalt Volga-Kaama areaali uurali keeltest, piirnevad Läänemeresoome areaali uurali keeled indoeuroopa keeltega, kus enamasti on kasutusel kaks demonstratiivpronoomeni seeriat. Seega võib oletada, et läänemeresoome lõunarühma keeltes, mis on läbi aegade olnud intensiivsemas kontaktis kui läänemeresoome põhjarühma keeled naabruses olevate balti, slaavi ja germaani keeltega, on keelekontakti tulemusel demonstratiivpronoomenite süsteemi liikmete arv vähenenud.

5.3.2. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenite vaheline seos

Mitmetes keeltes on kolmanda isiku pronoomen ja mõni demonstratiivpronoomenitest omavahel seotud. Bhat (2007: 134–138) eristab ühelt poolt kahe isikuga keeli ehk keeli, milles esimese ja teise isiku pronoomenid on moodustatud omaette eraldi tüvedest, kuid kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomeni tüvi langevad kokku. Teiselt poolt eristab ta kolme isikuga keeli, kus kõigi kolme isiku pronoomenid on moodustatud erinevatest tüvedest ning demonstratiivpronoomenid on moodustatud omakorda eraldi tüvest. Esimeste hulgas eristab Bhat (2007: 134–138) 1) keeli, kus kokkulangevus on täielik ning on võimalik kasutada kõiki demonstratiivpronoomeneid kolmanda isiku pronoomeni funktsioonis; 2) keeli, kus täielikult langeb kokku üks demonstratiivpronoomen ning kolmanda isiku pronoomen ning 3) keeli, kus kolmanda isiku pronoomen on tuletatud demonstratiivpronoomenist, kuid ei ole vormiliselt täpselt sama.

Demonstratiivpronoomeni tüve kasutamine kolmanda isiku pronoomenina on teine tegur, kus läänemeresoome ja permi keeled eristuvad üksteisest märgatavalt. Seda on ka selgelt näha alapeatüki lõpus olevalt kaardilt 2. Bhati liigenduse järgi (Bhat 2007: 134–138) kuuluvad permi keeled kahe pronoomeniga keelte hulka, kuna kolmanda isiku pronoomen langeb vormiliselt kokku kaugviitelise demonstratiivpronoomeniga. Udmurdi keeles kaugviiteline demonstratiivpronoomen on *co* (cooc mitmuses) 'too' ning kolmanda isiku pronoomen samuti *co* 'tema' (mitmuses cooc 'nemad'). Samuti on tuletatud teine kaugviiteline demonstratiivpronoomen sellest samast tüvest *coiz* (coosыз mitmuses) 'just too' ('just need'). Jazvakomi murdes (Lõtkin 1961: 61–64) langevad samuti omavahel kokku kaugviiteline demonstratiivpronoomen ning kolmanda isiku pronoomen nii ainsuses kui ka mitmuses, *сийа* (mitmuses нийа) nii 'too' ('need') kui ka 'tema' ('nemad'). Sarnaselt ka komi keele Izva murdes (Sahharova, Selkov 1976: 64–77) langeb kaugviiteline demonstratiivpronoomen kolmanda isiku pronoomeniga kokku nii ainsuses kui ka mitmuses: *сыа* (nii kaugviiteline demonstratiivpronoomen kui ka kolmanda isiku pronoomen) *ныа* (nii kaugviitelise demonstratiivpronoomeni kui ka kolmanda isiku pronoomeni mitmus).

Teistes komi murretes on olukord aga natuke teistsugune. Vormiliselt langevad kokku täielikult kolmanda isiku pronoomeni ainsuse vorm ning kaugviitelise demonstratiivpronoomeni ainsuse vorm. See-eest kolmanda isiku pronoomeni mitmuse tüvi on moodustatud teisest loogikast lähtuvalt. Nimelt märgib kolmanda isiku pronoomeni mitmuslikkust *n*-alguseline tüvi (*найö*), mõnes murdes on sellele lisatud ka reeglipärane mitmusetunnus *-jas* (*найайас*). Näiteks võib tuua Kesk-Sõsola, Petšora ja Ülem-Ežva murde, kus on paralleelselt kasutusel mõlemad variandid. Kaugviitelise demonstratiivpronoomeni mitmus moodustatakse aga kolmanda isiku pronoomeni tüvele reeglipärase mitmusesufiksi lisamisel (*сийёяс*).

Naabruses olevates turgi keeltes (vt lisa 1) on olukord väga sarnane ülalkirjeldatud esimesele variandile, kus kolmanda isiku pronoomenid on nii ainsuses kui ka mitmuses vormiliselt identsed kaugviitelise demonstratiivpronoomeni vormidega. Näited võib leida baškiiri keelest, kus *ул/улар* tähistavad nii kolmanda isiku pronoomeni kui ka

kaugviitelise demonstratiivpronoomeni vorme nii ainsuses kui ka mitmuses (Juldašev 1981: 154–157). Samasugust loogikat järgivad ka tšuvaši ja tatari keel (Krueger 1961: 132–136; Valiullina 1968: 75–76). Kuna taolist süsteemi kasutab ka antud keeleareaali mittekuuluv kasahhi keel (Balakajev jt 1962: 231–234), uurali algkeelest see aga puudub, siis võib väita, et Volga-Kaama areaalis on selle näol tegemist turgipärase süsteemiga. Volga-Kaama areaali uurali keeltest kasutavad samasugust süsteemi ka keeleareaali tuumikkeelte hulka loetav mari keel, kus vastavalt näiteks mäemari тӱддӱ/нӱнӱ on nii kolmanda isiku pronoomeni kui ka kaugviiteliste demonstratiivpronoomeni vormid (Alhoniemi 1985: 83–86). Volga-Kaama areaali perifeersete keelte hulka kuuluvad mordva keeled (vt lisa 1) aga eristavad kolmanda isiku pronoomeneid demonstratiivpronoomenitest vormiliselt (Koljadenkov, Zavodova 1962: 223–236).

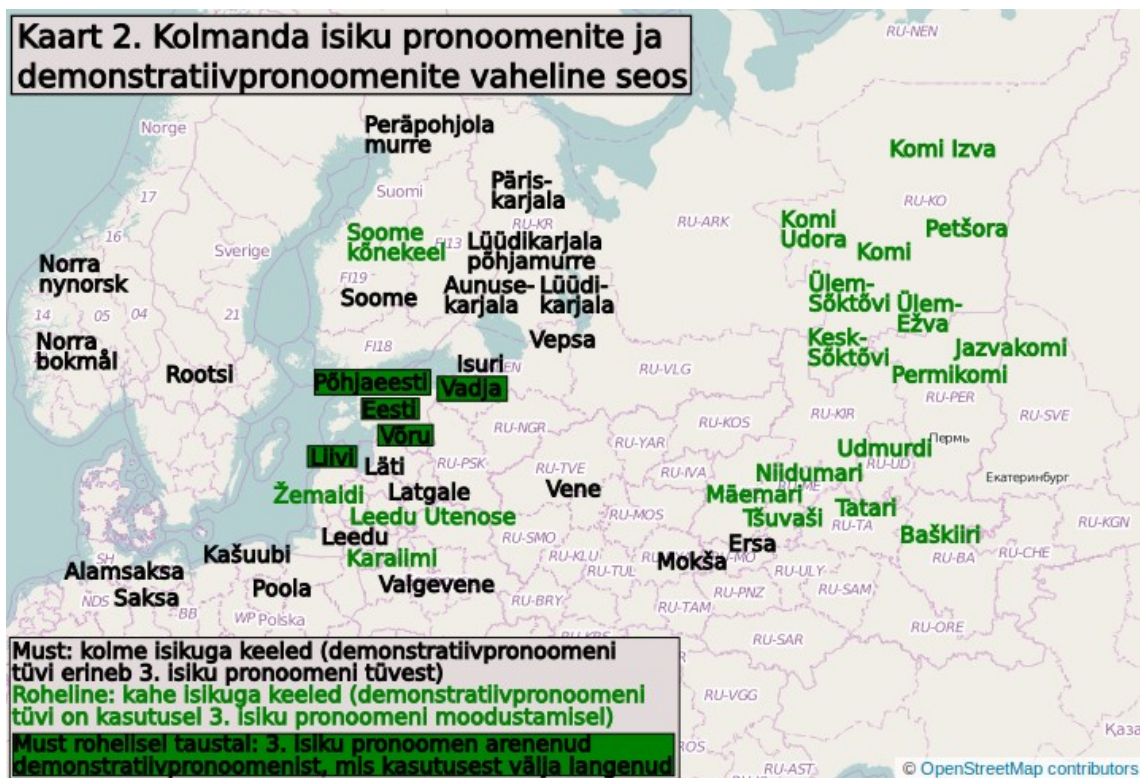
Nagu peatükis 1.6. esitatud arutlusest selgus, oli uurali algkeel Bhati liigituse järgi kolme isikuga keel. Seetõttu võiks oletada, et udmurdi, mari ning osaliselt ka komi keeles kasutatav kahe isikuga süsteem, mille kohaselt kolmanda isiku pronoomen ja kaugviiteline demonstratiivpronoomen langevad vormiliselt täielikult kokku, on turgipärane. Kokkuvõtvalt võiks öelda, et Volga-Kaama keeleareaali keeltest kasutavad täielikult turgipärast strateegiat kõik turgi keeled, mari keel, udmurdi keel ning mõned komi murded. Seevastu alguurali keelele omast strateegiat, mille järgi kolmanda isiku pronoomen on vormiliselt eristunud demonstratiivpronoomenitest, kasutavad mordva keeled.

Seevastu Läänemere keeleareaali uurali keeled kasutavad kõik alguurali keelele omast kolme isikuga süsteemi. Läänemeresoome lõunarühma keelte kolmanda isiku pronoomen on küll ajalooliselt seotud lähiviitelise demonstratiivpronoomeniga *tämä* (Laanest 1975: 17), kuid kuna antud demonstratiivpronoomen ei ole nendes keeltes enam kasutusel, peab läänemeresoome lõunarühma keeli siiski lugema kolme isikuga keelteks. Üheks erandiks võib lugeda tänapäeva soome kõnekeelt, kus kolmanda isiku pronoomenitena kasutatakse demonstratiivpronoomeneid (Mielikäinen 1984: 193). Seega on tegemist ainukese keelega läänemeresoome keelte hulgas, kus on kasutusel kahe pronoomeniga süsteem. Tegemist on huvitava erandiga, mis vaatamata sellele, et

see ei saa olla keelekontakti põhjustatud, on identne Volga-Kaama keeleareaalis laialt levinud süsteemiga.

Kõikides ülejäänud Läänemere keeleareaali keeltes on demonstratiivpronoomenid ja kolmanda isiku pronoomenid üksteisest eristunud. Veel üheks erandiks siin on keeleareaali suhteliselt hiljuti sisenenud karaiimi keel, mis turgi keelena rakendab tüüpilist turgipärast strateegiat, kus ол/алар on nii kolmanda isiku pronoomeni kui ka kaugviitelise demonstratiivpronoomeni vormid (Mussajev 1964: 213–220). Seega on tegemist kahe isikuga keelega. Erandlikud on ka mõned leedu keele murded, nagu Utena dialekt, kus vormid *anas/ana* (ainsuse nais- ja meessoos vormid) *anys/anos* (mitmuse nais- ja meessoos vormid) tähistavad nii kaugviitelist demonstratiivpronoomenit kui ka kolmanda isiku pronoomenit. Seda siiski ainult nominatiivis, sest käänamisel tulevad kasutusele leedu kirjakeele pärast *jis/jie* ning *ji/jos* pronoomenite käändelised vormid (Balode, Holvoet 2001: 69). Sarnane areng on toimunud ka leedu keele Žemaidi dialektis, selle erinevusega, et seelses murdes kasutatakse vormide *ons/ana* ning *anei/anos* käändelisi vorme ka teistes käänetes (Balode, Holvoet 2001: 75). Laimute Balode ja Axel Holvoet (2001: 69) peavad seda vene mõjuks, kuna vene keeles tähistavad vormid он/она ning они kolmanda isiku pronoomeni vorme.

Üldjoontes on Läänemere areaali keeled kolme isikuga keeled, samal ajal kui Volga-Kaama areaali keeled on enamasti kahe isikuga keeled. Sellise jaotuse väljajoonistumist on eriti hästi näha kaardil 2, kus mustaga on märgitud kolme isikuga keeled ja rohelisega on märgitud kahe personaalpronoomeniga keeled. Seega võiks personaalpronoomeni seotust kaugviitelise demonstratiivpronoomeniga pidada üheks Volga-Kaama areaali Läänemere areaalist eristavaks teguriks.

5.3.3. Demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustamine

Demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustamine ei erine läänemeresoome ja permi keeltes süstemaatiliselt. Sellist seisu peegeldab ka alapeatüki lõpus olev kaart 3. Mõlemas rühmas esineb erinevat tüüpi moodustusviise. Üks võimalus on lisada ainsuse demonstratiivpronoomenile lihtsalt reeglipärane mitmusetunnus ning sellisel moel saada demonstratiivpronoomeni mitmusevorm. Sellist moodustusviisi kasutab udmurdi keel, kus ainsuse demonstratiivpronoomenist saadakse mitmusevorm mitmusesufiksi -oc lisamisel: та/таос, таиз/таосыз, со/соос, соиз/соосыз (Alatõrev 1983: 574–577). Läänemeresoome keeltest kasutab sellist moodustusviisi ainult lüüdikarjala põhjamurre, kus demonstratiivpronoomenite *tämä*, *tua*, *se* mitmusevormideks on *tämäd*, *nened/tuad*, *śed* (Larjavaara 1986). Permi keeltest kasutavad taolist moodustusviisi lisaks udmurdi keelele ka enamik komi murdeid ning komi kirjakeel: тайӧ/тайӧяс, этайӧ/этайӧяс, сійӧ/сійӧяс, эсійӧ/эсійӧяс, kus mitmusesufiks on -яс (Bubrihh 1949: 102–110). Erandlikena permi keelte hulgas ei kasuta eelkirjeldatud strateegiat Jazvakomi ja komi

Izva murre. Seega võib väita, et permi keelte hulgas on antud moodustusviis palju enam levinud kui läänemeresoome keelte hulgas. Lisaks permi keeltele kasutavad taolist moodustusviisi Volga-Kaama keeleareaalis ka kõik turgi keeled. Näiteks võib tuua tšuvaši keele demonstratiivpronoomenid koos nende mitmusevormidega: *кы/кысем, çак/çаксем, вӑл/вӑсем, çав/çавсем, леш/лешсем*, kus *-сем* on mitmusesufiks (Krueger 1961: 132–136). Taolist moodustusviisi kasutavad Volga-Kaama areaali teistest uurali keeltest ainult mõned mari murded. Nii mordva kui ka mari keeltes on kasutusel teistsugused vahendid demonstratiivpronoomeni mitmuse moodustamiseks (vt lisa 1). On siiski mõned mari murded, mis demonstratiivpronoomeni mitmuse moodustamiseks kasutavad ainsusevormile liidetavat reeglipärast mitmusesufiksit, tehes ainsusevormist *тиде* 'see' mitmusevormi *тидевлӑк* 'need', kus *-влӑк* on reeglipärane mitmusesufiks (Alhoniemi 1985: 86).

Läänemere keeleareaalist kasutavad sellist viisi, kus demonstratiivpronoomeni mitmuse moodustamiseks on kasutusel reeglipärane mitmusesufiks, balti ja slaavi keeled (välja arvatud valgevene keel, vt lisa 1), lisaks sellele veel turgi keelte hulka kuuluv karaiimi keel. Erinevus seisneb aga selles, et kuna erinevalt aglutineerivatest turgi ja uurali keeltest on tegemist flekteerivate keeltega, siis mitmusesufiksit ei lisata lihtsalt demonstratiivpronoomenile, vaid toimuvad ka mõned lisamuutused tüves. Näiteks võib tuua leedu keele lähiviitelise demonstratiivpronoomeni *ana*, millest mitmus moodustatakse samamoodi nagu leedu keele teise käändkonna nimisõnade puhul, ehk siis *-os* lõpu lisamisel tüvele. Kuid erinevalt uurali ja turgi keeltest, ei lisata seda lõppu lihtsalt demonstratiivpronoomeni nominatiivivormile, vaid toimub muutus, mille käigus naissoo väljendav lõpp *-a* muutub naissoo mitmust väljendavaks lõpuks *-os* (Amrazas jt 2006: 184–191). Ka slaavi keeltes moodustatakse demonstratiivpronoomenite mitmus sarnasel põhimõttel. Näiteks poola keele lähiviitelisest demonstratiivpronoomenist *ten/ta/to* moodustatakse mitmus *ci/te* sootunnuse asendamisega mitmusetunnusega *-i* või *-e* vastavalt sellele, kas tegemist on meessoos personaalse kategooria või siis kõikide ülejäänud kategooriatega (Bak 1997). Sarnast seaduspära võib märgata ka saksa keeles, kus demonstratiivpronoomenite mitmusevormid on *e*-lõpulised, *-e* on aga enamiku

saksa keele mees- ja kesksost nimisõnade mitmusetunnus (Hentschel 2010).

Teine võimalus osutada demonstratiivpronoomeni mitmuslikkusele on tüvemuutuse abil, täpsemalt *n*-elemendiga mitmuse markeerimiseks, nagu näiteks komi või soome keeles (vastavalt сийö ja найö ning *se* ja *ne*). Selline viis demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustamiseks on levinud põhiliselt läänemeresoome keelte põhjarühmas. Eranditeks on liivi keel, mis kuulub lõunarühma, aga kasutab seda sama moodustusviisi ning vepsa keel, mis kuulub põhjarühma, aga ei kasuta ülalkirjeldatud moodustusviisi. Permi keelte hulgas on taoline moodustusviis levinud vaid kahes komi murdes, Jazvakomi ja Izva murdes, kus vastavalt on kasutusel vormid эта/эна, сийа/нийа, утийа/унийа (Lõtkin 1961: 61–64) ning тайа/найа, этайа/энайа, сыа/ныа, эсийа/энийа, этийа (Sahharova, Selkov 1976: 64–75). Ülejäänud Volga-Kaama areaali keeltes on selline moodustusviis levinud mari keeles, näiteks mäemari kaugviiteline demonstratiivpronoomen тѣды, mille mitmusevorm on ныны (Alhoniemi 1985: 83–86).

Kolmas moodustusviis, mis on kasutusel nii Volga-Kaama kui ka Läänemere areaali keeltes, on mõlema moodustusviisi kombineerimine. See tähendab demonstratiivpronoomeni mitmuse markeerimist tüvevaheldusega ning sellele lisaks reeglipärase mitmusesufiksi lisamist. Näiteks sobib eesti keele *see* ja *need*, ning *too* ja *nood* kus *-d* on reeglipärane mitmusesufiks ning *n*-alguseline tüvi märgib samuti mitmust. Sellist strateegiat rakendavad enim läänemeresoome lõunarühma keeled, kuid ainukese põhjarühma keelena ka vepsa keel. Volga-Kaama areaalis on taoline moodustusviis osaliselt kasutusel mordva keeltes, näiteks ersa lähiviitelises rõhutavas demonstratiivpronoomenis теке, mille mitmusevorm on некеть, kusjuures *-ть* on reeglipärane mitmusesufiks (Koljadenkov, Zavodova 1962: 223–236). Siiski ei ole mordva keeltes taoline demonstratiivpronoomeni mitmuse moodustusviis ainuke, vaid mõnede demonstratiivpronoomenite puhul on kasutusel ka ainult eelmainitud *n*-alguseline mitmus (Koljadenkov, Zavodova 1962: 223–236, vt lisa 1). Ka mõned mari murded kasutavad ülalkirjeldatud mitmuse moodustamise viisi, kasutades vormi ниньвлä 'need', kus *-влä* on reeglipärane mitmusetunnus (Alhoniemi 1985: 86).

Kaart 3. Demonstratiivpronoomenite mitmus

Viimaseks on Läänemere keelearealis ka hulk keeli, mis ei vasta ühelegi ülalkirjeldatud mustrile, nendes keeltes ei moodustata demonstratiivpronoomenite mitmust ei reeglipärase mitmusesufiksi ega ka *n*-elemendi abil. Nendeks on kõik Läänemere areaali germaani keeled peale saksa keele ning valgevene keel (vt lisa 1).

Läänemeresoome ja permi keelte naabruses olevate Läänemere või Volga-Kaama areaali keeltes esinevad erinevad demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustustüübid. Seega on raske leida antud teguri suhtes mingit areaaltüpoloogilist seaduspära ning väita, et põhjus, miks läänemeresoome ja permi keeltes on kasutusel erinevad vahendid demonstratiivpronoomenite mitmuse markeerimiseks, võiks tuleneda nende keelte kuulumisest erinevatesse keeleareaalidesse. Kaardil 3 nähtava jaotuse alusel võiks väita, et Volga-Kaama areaali keeltele on kerge tendents moodustada demonstratiivpronoomenite mitmus reeglipärase mitmusesufiksi abil. Kuna selline moodustusviis on levinud kõikides areaali turgi keeltes ning ka näiteks areaalivälises kasahhi keeles (Balakajev jt 1962: 231–234), kuid puudub uurali algkeelest, siis võib arvata, et

tegemist võiks olla jällegi turgi mõjuga. Sellel vaatamata on Volga-Kaama areaalis palju keeli, mis seda mustrit ei järgi ning moodustavad demonstratiivpronoomenite mitmust teistmoodi ja seda isegi permi keelte hulgas. Läänemere keeleareaalis leidub selliseid keeli, mis kasutavad reeglipärase mitmusesufiksi lisamist demonstratiivpronoomenile mitmusevormi moodustamiseks, peaaegjalkult balti ja slaavi keelte hulgas. Kuna tegemist on flekteerivate keeltega, erineb see moodustumuster pisut Volga-Kaama keelte analoogist. Ainuke keel, mis vastab täpselt Volga-Kaama areaali analoogsele moodustusviisile on läänemeresoome keelte hulka kuuluv lüüdikarjala põhjamurre. Seega võib rääkida Volga-Kaama areaali puhul teatavast suuremast tendentsist kasutada demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustamiseks reeglipärasest mitmusesufiksist. Samas on Läänemere areaalis keeli, mis samuti kasutavad reeglipärasest mitmusesufiksti demonstratiivpronoomenite puhul, kuid lisavad selle ainsuse vormiga võrreldes muudetud *n*-elemendiga tüvele. Selline moodustusviis on jällegi suures vähemuses Volga-Kaama areaali keelte puhul, sest ainult mordva keeled rakendavad seda osaliselt. Lõpuks on Läänemere areaalis ka hulk keeli, millel demonstratiivpronoomenite mitmusevormide moodustamine on täiesti reeglipäratu, kuid need keeled ei ole avaldanud otsest mõju ülejäänud areaali keelte kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustamise süsteemile, seevastu Volga-Kaama areaalis sellised keeled puuduvad,

5.3.4. Kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustamine

Sarnaselt demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustamisega, ei erine ka kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustamine läänemeresoome ja permi keeltes süstemaatiliselt. Nagu alapeatüki lõpus oleval kaardil 4 on näha, esineb nii läänemeresoome kui ka permi keeltes erinevaid kolmanda isiku personaalpronoomeni mitmuse moodustamise viise. Sarnaselt demonstratiivpronoomenite mitmusega on ka kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustamiseks neli viisi: 1) reeglipärase mitmusesufiksi lisamine ainsuse kolmanda isiku personaalpronoomenile; 2) tüve- muutuse abil mitmuse markeerimine; 3) kombineeritult mitmusesufiksi ja tüve- muutusega kolmanda isiku personaalpronoomeni mitmuse markeerimine ning viimaks

4) variant, kus ei ole mingit reeglipärasust, ehk siis kolmanda isiku pronoomeni ainsus ja mitmus ei ole omavahel mingisuguguse laiemalt levinud mustri abil seotud.

Sarnaselt demonstratiivpronoomenite mitmusega kuuluvad esimesse gruppi, ehk siis keelte hulka kus kolmanda isiku pronoomeni mitmus moodustatakse ainsuse vormile reeglipärase mitmusesufiksi lisamisel, Volga-Kaama areaalis kõik turgi keeled. Näiteks võib tuua baškiiri keele, kus kolmanda isiku pronoomeni vormid ул/улар (Juldašev 1981: 154–157) on omavahel seotud, kuna ainsuse vormile ул lisatakse mitmusevormi moodustamiseks lihtsalt reeglipärane mitmusesufiks -лар. Erinevalt demonstratiivpronoomenitest, mille puhul kasutasid sarnast mustrit enamik permi keeli, välja arvatud mõned komi dialektid, on kolmanda isiku pronoomenite puhul permi keeltes vastupidine olukord. Turgipärast moodustusviisi kasutab ainult udmurdi keel, kus co on kolmanda isiku pronoomeni ainsuse vormiks ning cooc mitmusevormiks, kusjuures sufiks -oc on udmurdi keeles reeglipärane mitmusesufiks (Alatõrev 1983). Samuti komi Udora dialekt kasutab osaliselt sarnast moodustusviisi, sest kolmanda isiku pronoomeni vorm ainsuses on сийа ning mitmuses сийэс, kusjuures sufiks -йэс on reeglipärane mitmusesufiks (Sorvatševa, Beznossikova: 1990). Vaatamata sellele, et komi Udora dialektis on murrakuti paralleelselt kasutusel ka teised võimalikud kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustamise viisid, on tegemist siiski ainukese komi murdega, milles on esindatud ka selline kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustusviis nagu udmurdi ja turgi keeltes. Seega võiks väita, et see, kuidas moodustatakse kolmanda isiku pronoomeni mitmust, on üheks eristavaks teguriks, mille poolest udmurdi keel on selgelt sarnane Volga-Kaama areaalis tooniandvatele turgi keeltele, samal ajal kui komi keel eristub sellest mustrist ning sarnaneb rohkem läänemeresoome lõunarühmale. Teistest Volga-Kaama areaali uurali keeltest kasutavad sarnast kolmanda isiku mitmuse moodustamise viisi mõned mari murded, kasutates vormi тудовлак 'nemad', kus тудо tähendab 'tema' ja -влак on reeglipärane mitmusesufiks (Alhoniemi 1985: 83).

Nagu ka demonstratiivpronoomenite puhul moodustatakse Läänemere keeleareaalis sarnasel põhimõttel kolmanda isiku pronoomeni mitmus ka balti ja slaavi keeltes (vt lisa 1). Kuna tegemist ei ole aglutineerivate vaid flekteerivate keeltega, siis sarnaselt

demonstratiivpronoomenite mitmusega ei lisata mitmusesufiksit lihtsalt pronoomeni ainsuse vormile, vaid pronoomenivormis toimub veel muutusi. Eeskätt on nendeks sootunnuse asendumine mitmusetunnusega. Näiteks läti keeles on kolmanda isiku pronoomeni ainsusevormid mees- ja naissoos *viņš/viņa* ning mitmusevormid *viņi/viņas* (Praulīš 2012: 51–58). Nendest esimene, meessoos vorm, vastab läti keele esimese käändkonna sõnade mitmusesufiksile *-i* ning teine, naissoos vorm, vastab läti keele neljanda käändkonna mitmusesufiksile *-as* (Praulīš 2012). Samuti moodustatakse mitmus sootunnuse asendamisega mitmusetunnuse *-и* poolt vene keeles, saades kolmanda isiku pronoomeni ainsusesvormidest *он/она/оно* mitmusevormi *они*.

Ülejäänud Volga-Kaama keeltes on enamlevinud variant, kus kolmanda isiku pronoomen moodustatakse *n*-elemendi abil. Sellist mustrit kasutab komi kirjakeel, kus kolmanda isiku pronoomeni ainsuse- ja mitmusevormideks on vastavalt *сийӧ/найӧ* (Bubrihh 1949: 102–110). Samuti enamik komi murdeid ning nii mäemari kui ka niidumari keel, viimases kolmanda isiku pronoomeni ainsuse ja mitmusevormideks vastavalt on *тудо/нуно* (Alhoniemi 1985: 83–86). See-eest Läänemere keeleareaalis on selline moodustusviis esindatud liivi keeles, kus kolmanda isiku pronoomeni vormideks on *täma/ne* (Laanest 1975: 125–130) ning tänapäeva soome kirjakeeles, kus kolmanda isiku pronoomenitena on kasutusel demonstratiivpronoomenid *se/ne* (Mielikäinen 1984: 193).

Volga-Kaama keelte hulgas on üsna nõrgalt esindatud kolmanda isiku pronoomeni selline mitmuse moodustamise viis, kus mitmust markerib nii *n*-element kui ka reeglipärane mitmusesufiks. Seda esindavad osaliselt kõigest mõned komi murded: Petšora, Ülem-Ežva ning Kesk-Sõktõvi murre. Kõigis neis on lisaks komi kirjakeelega sarnasele kolmanda isiku mitmusevormile *найӧ/найӧ* kasutusel ka mitmusevorm, kus *n*-alguselisele tüvele lisatakse mitmusetunnus *-йас*, saades mitmusevormiks *най(а)йас* (Sorvatševa jt 1966: 92–96; Sahharova jt 1976: 32–35; Kolegova, Baraksanov 1980: 41–48). Alhoniemi (1985: 83) andmel kasutavad ka mõned mari murded antud moodustusviisi, kasutades kolmanda isiku mitmuse tähistamiseks vormi *нуновлак* 'nemad', kusjuures *-влак* on reeglipärane mitmusesufiks. Sama moodustusviis on

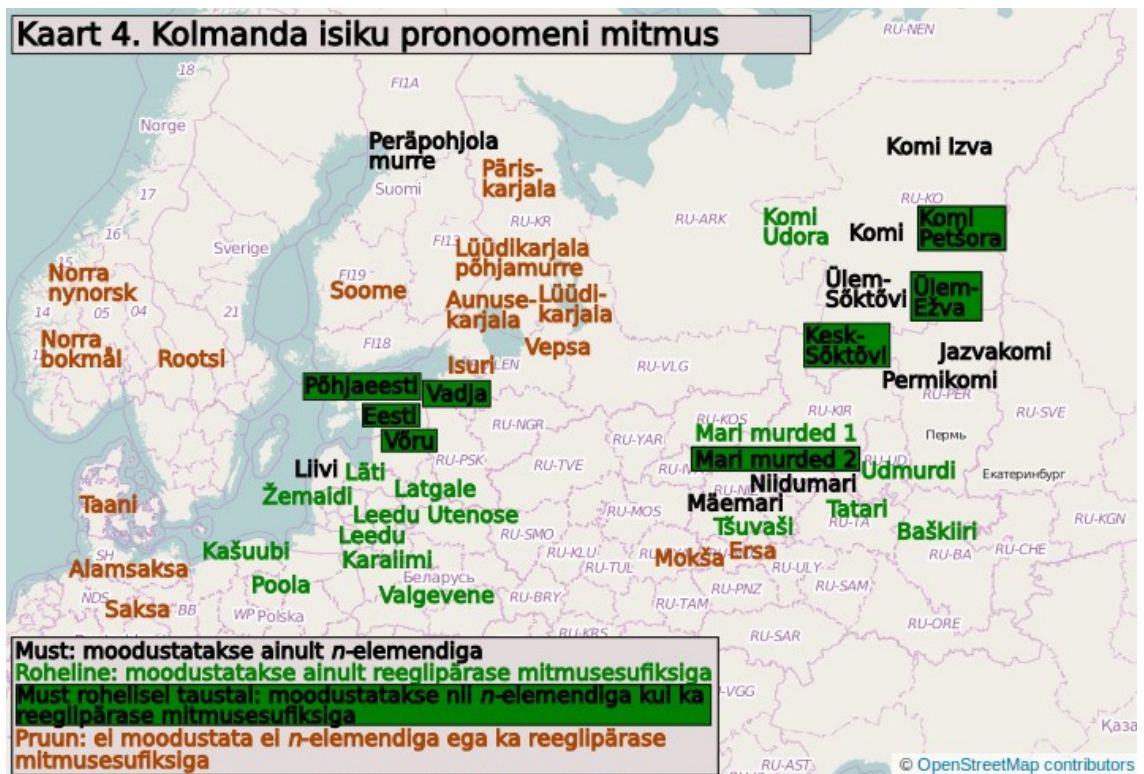
Läänemere keeleareaalis väga levinud läänemeresoome keelte lõunarühma keelte hulgas, ainsaks erandiks, kus see muster kasutusel ei ole, on eelmainitud liivi keel. Eesti keel on aga suurepäraseks näiteks keelte hulgas, mis kasutavad kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustamiseks üheaegselt nii *n*-alguselist tüve kui ka reeglipärast mitmusesufiksit.

Volga-Kaama areaali keelte hulgas on väga nõrgalt esindatud keeled, mis ei kasuta kolmanda isiku pronoomeni mitmusevormi moodustamiseks ei reeglipärast mitmusesufiksit ega ka *n*-elementi. Ainsateks taolisteks keelteks antud areaalis on mordva keeled (vt lisa 1), kus kolmanda isiku pronoomeniks on *сон*, mis on Eesti etümoloogiasõnastiku järgi etümoloogiliselt sama tüvi nagu soome keele kolmanda isiku pronoomen *hän* või eesti keele enesekohane asesõna *enese* (Itkonen, Kulonen: 208). Kolmanda isiku pronoomeni mitmusevormiks on ersa keeles *сынъ* ning mokša keeles *синъ*, mis on moodustatud järgimata ühtegi eelmainitud loogikat. Erinevalt Volga-Kaama keeleareaalist on selline kolmanda isiku mitmuse moodustamise viis väga levinud Läänemere keeleareaali keelte hulgas. Antud moodustusviisi kasutavad nii kõik läänemeresoome põhjarühma keeled (välja arvatud tänapäeva soome kõnekeel) kui ka kõik germaani keeled (vt lisa 1). Läänemeresoome keelte hulgast võib näiteks tuua vepsa keele, kus kolmanda isiku pronoomeni ainsusevormiks on *hän* ning mitmusevormiks *hö* (Zaitseva 1981: 169–170), seega pole ühtegi eelpool kirjeldatud loogikatest sellise moodustusviisi puhul kasutusel. Germaani keeltest pole näiteks rootsi keeles kasutusel ükski eelpool kirjeldatud loogikatest, kuna kolmanda isiku pronoomeni ainsusest *han/hon* moodustatakse mitmus *de* (Holmes, Hinchliffe 2003: 114–144).

Heites pilgu kaardile 4, saab näitlikult selgeks, et Läänemere areaali keelte hulgas on neli erinevat loogikat moodustamaks kolmanda isiku pronoomeni mitmusevormi jagunenud peaaegu täpselt keelte sugulusgruppide järgi. Balti ja slaavi keeltes moodustatakse kolmanda isiku pronoomeni vorm reeglipärase mitmusesufiksi lisamisega pronoomeni ainsusevormile. Läänemeresoome lõunarühma keeltes moodustatakse antud pronoomeni mitmus *n*-elemendiga tüves ning reeglipärase mitmusesufiksi lisamisel, ainukeseks erandiks siin on liivi keel, mis ainukesena kõigist

Läänemere areaali keeltest moodustab kolmanda isiku pronoomeni mitmusevormi ainult *n*-alguselise tüve abil. Läänemeresoome põhjarühma ning germaani keeltes moodustatakse kolmanda isiku pronoomen kasutamata ühtegi neist loogikaist. Ainuke erand siin on soome keele Peräpohjola murded, kus mitmusetüvele *he* lisatakse veel reeglipärane mitmusesufiks *-t*. See aga erineb Volga-Kaama areaali keelte või läänemeresoome lõunarühma keelte moodustusviisist, kus mitmusesufiks lisatakse kas ainsusevormile või *n*-tüvelisele mitmusevormile. Seega, kuna kolmanda isiku pronoomeni moodustusviisid on sedavõrd täpselt jagunenud keelte sugulusgruppide järgi, võiks teha oletuse, et seda, kuidas Läänemere areaali keeltes moodustakse kolmanda isiku pronoomeni mitmusevorm, ei ole keelekontaktid eriti mõjutanud. Samal ajal Volga-Kaama areaali puhul võiks arvata, et udmurdi keeles ja komi Udora dialektis levinud kolmanda isiku pronoomeni mitmusevormi moodustamise viis on muutunud tõenäoliselt turgi keelte mõjul selliseks, kus kolmanda isiku pronoomeni ainsusest saadakse mitmus ainult reeglipärase mitmusesufiksi lisamisega kolmandas isiku pronoomeni ainsusevormile. Seda võib väita seetõttu, et selline moodustusviis on levinud kõikides areaali turgi keeltes ning ka näiteks areaali mittekuuluv kasahhi keeles (Balakajev jt 1962: 231–234), kuid puudub uurali algkeelest. Kokkuvõtvalt võiks öelda, et see kuidas Volga-Kaama ning Läänemere areaali keeled moodustavad kolmanda isiku pronoomeni mitmust on vähe mõjutatud keelekontaktidest ning seetõttu ei ole ka mingit tugevat seaduspära, mis eristaks Volga-Kaama ja Läänemere areaali uurali keelte kolmanda isiku pronoomeni mitmuse moodustusviise.

Kaart 4. Kolmanda isiku pronoomeni mitmus

Kokkuvõte

Võttes kokku eelnenud analüüsi, võib väita, et Läänemere ja Volga-Kaama keeleareaali kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite vormides leidub ainult ühele keeleareaalile omaseid tendentse. Samas ei ole täiesti ühiseid jooni ühes keeleareaalis, mis laseks defineerida ühe uue kõiki areaali keeli ümbritseva isoglossi. Sellele vaatamata on ühele keeleareaalile omaseid tendentse, mis aitavad teatud keeli defineerida kui ühte keeleareaali. Eriti võib seda täheldada Volga-Kaama areaali puhul, sest kõrvutades antud areaali uurali keeli Läänemere areaali uurali keeltega või rekonstrueeritud alguurali keelega, tulevad ilmsiks suured süsteemsed erinevused. Eriti tähelepanuväärne on see, et need süsteemsed erinevused tunduvad olevat seda suuremad, mida suurem on olnud kontakt Volga-Kaama areaalis pikka aega rahvastevahelise kommunikatsiooni keelena funktsioneerinud tatari keelega. Nimelt võib udmurdi keelest leida enim tatari ja üldse turgi keeltele omaseid kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomenite vormidega seotud nähtusi. Täpsemalt on need kaugeleosutava demonstratiiv-pronoomeni ja kolmanda isiku pronoomeni täielik identsus (kahe isikuga keel), seda nii ainsuses kui ka mitmuses; kõikide demonstratiivpronoomenite mitmuse moodustamine reeglipärase mitmusesufiks lisamisel tüvele ning demonstratiivpronoomenite suur hulk (neli).

Selles magistritöös vaatluse all olevast neljast demonstratiiv- ning kolmanda isiku pronoomenit puudutavast parameetrist kaks eristavad selgelt Läänemere keeleareaali Volga-Kaama keeleareaalist. Esimene neist on demonstratiivpronoomenite hulk, kuna Volga-Kaama areaali keeltes on keskmiselt neli või enam demonstratiivpronoomenit, minimaalselt kolm. Samal ajal Läänemere areaalis on neid keskmiselt üks kuni kolm. Teine parameeter on demonstratiivpronoomenite seotus kolmanda isiku pronoomeniga, kuna enamik Volga-Kaama areaali keelte puhul kaugeleosutav demonstratiivpronoomen on identne kolmanda isiku pronoomeniga, seega tegemist on kahe isikuga keeltega. Samal ajal Läänemere areaali keeltes on kasutusel erinevad tüved kolmanda isiku pronoomeni ja demonstratiivpronoomenite jaoks, olles kolme isikuga keeled. Kuna

oletatav alg-uurali keel eristas kolmanda isiku pronoomenit demonstratiiv-pronoomenitest ning demonstratiivpronoomeneid oli kolm, siis Volga-Kaama areaali uurali keeled on sellega võrreldes selgelt oma süsteeme muutnud, eriti permi keeled. Võiks arvata, et muutus on toimunud intensiivse kontakti tõttu turgi keeltega, kuna eelpool mainitud kaks parameetrit on iseloomulikud ka väljaspool Volga-Kaama areaali kõneldavatele kõptšaki turgi keeltele, näiteks kasahhi keelele. Läänemeresoome keeled on aga kas säilitanud alguurali keelele omase süsteemi, nagu näiteks enamik läänemeresoome põhjarühma keeli või vähendanud demonstratiivpronoomenite arvu kahele või ühele ning võtnud demonstratiivpronoomeni *tämä* kasutusele hoopiski kolmanda isiku pronoomenina. Selline areng on toimunud läänemeresoome lõunarühma keeltes. Tõenäoliselt on alguurali süsteemi säilitamisele või kergele muutmisele kaasa aidanud Läänemere areaali indo-euroopa keelte hulgas üldiselt valitsev suundumus, mille järgi kolmanda isiku pronoomen on selgelt eristunud demonstratiivpronoomenitest ning demonstratiiv-pronoomeneid ei ole rohkem kui kolm.

Ühe töö kõrvaltulemusena võib välja tuua, et kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite analüüs Volga-Kaama keeleareaalis ning ka areaali perifeersetes keeltes kinnitas varasemate uurijate (Johanson 2000; Helmski 2003) arvamust komi keelest kui areaali perifeersest keelest. Kõik komi keele murded sarnaselt udmurdi ja tatari keelega kasutavad sama tüve nii kolmanda isiku pronoomeni ainsuses kui ka kaugeleosutava demonstratiivpronoomeni ainsuses, kuid mitmusevormide puhul moodustatakse enamikus komi murretes ja komi kirjakeeles, demonstratiivpronoomenite mitmus reeglipärase mitmusesufiksi abil, kuid kolmanda isiku pronoomeni mitmus *n*-alguselise tüvega. Kuna komi murretes on suur varieeruvus, siis on ka erandeid, neist tähelepanuväärseimad komi Udora murre, kus teatud murrakutes sarnaselt udmurdi keelega moodustatakse nii kolmanda isiku pronoomeni kui ka demonstratiivpronoomeni mitmus identselt reeglipärase mitmusesufiksi lisamisega. Erandlikud on ka veel Jazvakomi ja Izva murre, kus samuti moodustatakse nii kolmanda isiku pronoomeni kui ka demonstratiivpronoomeni mitmus identselt, kuid antud juhul mõlemad *n*-alguselise tüve abil. Ka mõnes teises komi murdes on väikest

varieerumist, näiteks lisataks *n*-alguseliselt mitmusetüvele veel reeglipärane mitmusesufiks (Petšora, Ülem-Ežva ja Kesk-Sõktõvi murded), kuid üldtendets on selline nagu komi kirjakeeles. Sarnaselt udmurdi ja tatari keelega eristavad kõik komi murded, välja arvatud Jazvakomi ja Ülem-Sõktõvi murre, nelja või enamat demonstratiivpronoomenit.

Magistritöö suhteliselt väikse mahu tõttu puudutab uurimustöö vaid väheseid silmatorkavaid punkte, kust võib leida märgatavaid süsteemseid erinevusi Volga-Kaama ja Läänemere areaali vahel. Nii uuritud keelevariantide (murded võtsin süstemaatiliselt vaatluse alla vaid permi ja läänemeresoome keelte puhul), kui ka analüüsitud tegurite hulka võiks tuleviku uurimustes tunduvalt tõsta. Selleks võiks Volga-Kaama ja Läänemere areaali keelte kolmanda isiku pronoomenite ja demonstratiivpronoomenite süsteemide analüüs murrete tasandit kõigi keelte puhul arvesse võttes olla edaspidise uurimise üks eesmärke. Samuti ei jätkunud antud töö mahust analüüsimaks ja kõrvutamaks demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenite kujunemist kummagi areaali mitteurali keeltes. Samal põhjusel jäi täielikult analüüsimata demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenite kasutuse ning ühildumise aspekt. Need ja mitmed muud töö käigus kerkinud küsimused vajavad pikemat ja põhjalikumalt uurimist ja analüüsi.

Permic and Finnic demonstrative and third person pronouns on an areal-typological background

Summary

This master's thesis is devoted to demonstrative pronouns and third person pronouns analyzed from an areal-typological perspective. The main emphasis is on the Uralic languages of two different linguistic areas, on the one hand on the Finnic languages of the Baltic Sea linguistic area and on the other hand on the Permic languages of the Volga-Kama linguistic area. This study analyzes all kinds of variation to present systematic differences (if any) in various Finnic and Permic languages and dialects. All remaining languages of the Baltic Sea and Volga-Kama linguistic area respectively have been described mainly at the level of standard languages, only in a few cases some dialects have been analyzed as well. The aim of the thesis is to compare third person pronouns and demonstrative pronouns in the Finnic and Permic languages, to determine if there has been any change in comparison to the Proto-Uralic system of those pronouns and to interpret the reasons for these changes from an areal-typological viewpoint. This comparison has shown that there are remarkable differences in the systems of genetically related languages that have descended from the same proto-language according to the widely accepted theory. This conclusion leads to another research question, namely the reason of those differences. This question could also be worth investigating to understand which characteristics differentiate the languages of the Baltic Sea linguistic area from the languages of the Volga-Kama area in respect to third person and demonstrative pronouns. In order to answer those questions the author has taken under observation other languages of both linguistic areas, to see if the differences in the Finnic and Permic languages could be due to language contact.

The thesis consists of four parts. The first part presents a theoretical overview of third person pronouns and demonstrative pronouns as such. The second part describes third

person pronouns and demonstrative pronouns in the Finnic and Permic languages, including the dialectal variation. The third part provides a brief overview of previous works on the Baltic Sea and Volga-Kama linguistic areas. The fourth part analyses four different aspects of third person pronouns' and demonstrative pronouns' variation in the Baltic Sea and Volga-Kama linguistic area. Those aspects are, firstly, how many demonstrative pronouns are in use in a particular language. Secondly, if the third person pronouns and demonstrative pronouns are connected to each other, thus providing a basis for dividing the languages of the present study into two-person and three-person languages according to Bhat's theory (2007). Thirdly, how is the plural of demonstrative pronouns formed and fourthly, how is the plural of third person pronouns formed. For the sake of the analysis' clarity, the author has also created maps for every distinct aspect to depict how broadly is one or another feature spread among the Baltic Sea and Volga-Kama linguistic area.

As for the research findings, the master's thesis has revealed that there are two main aspects that differentiate the languages of the Volga-Kama linguistic area from the languages of the Baltic Sea linguistic area. They are the amount of demonstrative pronouns and the way how the third person pronouns are connected to demonstrative pronouns. In the languages of the Volga-Kama linguistic area the overall tendency can be observed, which shows that there are more demonstrative pronouns in use in comparison with the languages of the Baltic Sea linguistic area. The average amount is four or more and the minimum amount three, while in the Baltic Sea linguistic area the average amount is two and the minimum one. This demonstrates a considerable difference in the way the languages of either of linguistic area use the demonstrative pronouns.

The second noticeable difference between the two linguistic areas lies in the fact that in the Volga-Kama linguistic area the third person pronouns are usually the same as the remote demonstrative pronouns, thus being two-person languages (the Mordvinic languages being the only exception). For example in Udmurt the third person pronoun *co* is at the same time also remote demonstrative pronoun, it is the same with the Bashkir

third person pronoun *ул*. At the same time the languages of the Baltic Sea area represent almost exclusively three-person languages, where the third person pronoun is distinct from any demonstrative pronoun (with exception of some Lithuanian dialects).

It is important to consider that Proto-Uralic was a three-person language, the system being similar to the one of Modern Finnish, so distinguishing only three demonstrative pronouns. On the other hand Kipchak Turkic languages (also those outside the Volga-Kama linguistic area) typically distinguish four or more different demonstrative pronouns and the third person pronoun is usually identical with one of the remote demonstratives. This has led the author to making an assumption that the Permic languages (particularly Udmurt) have implied the Turkic strategy of forming and using demonstrative pronouns, due to the language contact.

As a side result the master's thesis has found out that Komi, which is often considered as a peripheral language of the Volga-Kama linguistic area (Helimski 2003) acts so also in terms of third person and demonstrative pronouns. Even though most of the Komi dialects have four or more demonstrative pronouns and all the Komi dialects use the third person pronoun as a demonstrative pronoun in singular, they often form the plural form of the third person pronoun differently from the plural form of demonstrative pronouns, namely through the *n*-element. This indicates plurality similarly as in the Finnic languages. Thus, also in this respect Komi appears to be not a core member of the Volga-Kama linguistic area.

Kirjandus

Abondolo, Daniel 1998. The Uralic Languages. London; New York: Routledge.

Alatõrev = Алатырев, Василий И. 1983. Краткий грамматический очерк удмуртского языка. – Удмурт-зуч словарь: 35 000 ёрос кылъёс = Удмуртско-русский словарь: около 35 000 слов. Под ред. Вахрушева, В. М. Москва: “Русский язык”, 561–591.

Alhoniemi, Alho 1985. Marin kielioppi. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.

Amrazas jt = Amrazas, Vytautas, Emma Geniušienė, Aleksas Girdenis, Nijole Sližienė, Dalija, Tekorienė, Adelė Valeckienė, Elena Valiulytė 2006. Lithuanian grammar, Lietuvių kalbos gramatika. Vilnius: Baltos lankos.

Asenjo Orive, María Rosa 1990. Los demostrativos. Salamanca: Publicaciones del Colegio de España: Centro Internacional de Estudio del Español.

Balode, Laime, Axel Holvoet 2001a. The Latvian language and its dialects. – The Circum-Baltic Languages. Volume 1: Past and Present. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins, 3–40.

Balode, Laime, Axel Holvoet 2001b. The Lithuanian language and its dialects. – The Circum-Baltic Languages. Volume 1: Past and Present. Ed. Maria Koptjevskaja-Tamm , Östen Dahl. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins, 41–79.

Bąk, Piotr 1997. Gramatyka języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Balakajev jt = Балакаев, Мәулен Б., Николай А. Баскаков, Смет К. Кенесбаев 1962. Современный казахский язык: фонетика и морфология. Алма-Ата: Издательство Академии Наук Казахской ССР.

Batalova = Баталова, Раиса М. 1975. Коми-пермяцкая диалектология. Москва: ”Наука”.

Bhat, D. N. Shankara 2007. Pronouns. Oxford: University Press.

Blokland, Rogier 2012. Borrowability of pronouns: evidence from Uralic. – *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 35, 1–34.

Bubrihh = Бубрих, Дмитрий В. 1947. Эрзя-мордовская грамматика минимум (пособие для вузов). Саранск: Мордовское государственное издательство.

Bubrihh = Бубрих, Дмитрий В. 1949. Грамматика литературного коми языка. Ленинград: Издательство Ленинградского государственного университета им. А. А. Жданова.

Dahl, Östen, Maria Koptjevskaja-Tamm 2001a. The Circum-Baltic Languages. Volume 1: Past and Present. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins.

Dahl, Östen, Maria Koptjevskaja-Tamm 2001b. The Circum-Baltic Languages. Volume 2: Typology and Contact. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins 2001.

Décsi, Gyula 1973. Die linguistische Struktur Europas: Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft. Wiesbaden: Otto Harrassowitz: 1973.

Diessel, Holger 1999. Demonstratives: form, function and grammaticalization. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

EES = Metsmägi, Iris, Meelis Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloogiasõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EKG = Ereht, Mati; Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika 1. Morfoloogia, sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

Enfield, Nick 2009. The anatomy of meaning: speech, gesture and composite utterances. Cambridge: Cambridge University Press.

Fedjuneva = Федюнева, Галина Ф. 2007. Коми *sijõ / najõ* ~ удмуртское *so / soos* 'тот, та, то/те' > 'он, она/они'. *Linguistica Uralica* XLIII 4, 283–295.

Golden jt = Golden, Anne, Kirsti Mac Donald, Else Ryen 1990. Norsk som fremmedspråk : Grammatikk. Oslo: Universitetsforlaget.

Haarmann, Harald 1976. Aspekte der Arealtypologie. Die Problematik der europäischen Sprachbünde. Tübingen: TBL Verlag Gunter Narr.

Hajdu = Хайду, Петер 1985. Уральские языки и народы. Москва: “Прогресс”

Hakulinen jt = Hakulinen, Auli, Irja Alho, Tarja Riitta Heinonen, Vesa Koivisto, Riitta Korhonen, Maria Vilkuna 2004. Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hausenberg, Anu-Reet 1983. Probleme der ostseefinnisch-permischen Sprachkontakte. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

Helinski, Eugen 2003. Areal groupings (Sprachbünde) within and across the borders of the Uralic language family: A survey. – Nyelvtudományi Közlemények 100, 156–167.

Hentschel, Elke 2010. Deutsche Grammatik. Berlin; New York: de Gruyter.

Holmes, Philip, Ian Hinchliffe 2003. Swedish: A Comprehensive Grammar, London; New York: Routledge.

Holmes, Philip, Tom Lundskær-Nielsen 2010. Danish: a comprehensive grammar. London; New York: Routledge.

Itkonen, Erki, Ulla-Maija Kulonen 1992. Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja. 1, A–K. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Kotimaisen Kielten Tutkimuskeskus.

Jakobson, Roman 1962. Über die phonologischen Sprachbünde. – Roman Jakobson Selected Writings I, Phonological Studies. The Hague: Mouton & CO, 137–143.

Johanson, Lars 2000. Linguistic Convergence in the Volga Area. Languages in Contact. Ed. D. G. Gilbers, J. Nerbonne, J. Schaeken. Amsterdam; Atlanta: Rodopi, 165–178.

Juldašev, Psjantšin = Юлдашев, Ахнеф. А., Вали Ш. Псянчин 1981. Грамматика современного башкирского литературного языка. Москва: “Наука”.

Jüvä, Sullev 1994. Till'okõnõ tiijuhtj Võru kiräkeele manoq: raamadukõnõ kyigilõ, kiä tahtva Võru keelen lugõma ja kirotama oppi. Võru: Võruvaimu Selts.

Kelmakov, Valentin, Sirkka Saarinen 1994. Udmurtin murteet. Turku/Iževsk 1994.

Kolegova, Baraksanov = Колегова, Нина А, Геннадий. Г. Бараксанов 1980. Среднесыольский диалект коми языка. Москва: Издательство “Наука”.

Koljadenkov, Zavodova = Коляденков, Михаил Н., Раиса А. Заводова 1962. Грамматика мордовских (мокшанского и эрзянского) языков. Часть 1, фонетика и морфология. Саранск: Мордовское книжное издательство.

Kordić, Snježana 2002. Demonstrativpronomina in den slawischen Sprachen. – Die Übersetzung als Problem sprach- und literaturwissenschaftlicher Forschung. Hrsg. Bernhard Symanzik, Gerhard Birkfellner, Alfred Sproede. Hamburg, 89–116.

Krueger, John Richard 1961. Chuvash Manual: introduction, grammar, reader and vocabulary . Bloomington: Indiana University Publications; The Hague: Mouton.

Kulonen, Ulla-Maija, Satu Tanner 2000. Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 3, R–Ö. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Kotimaisen Kielten Tutkimuskeskus.

Laanest, Arvo 1975. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

Larjavaara, Matti 1986. Itämerensuomen demonstratiivit I, karjala, aunus, lyydi ja vepsä. Mikkeli: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehiste, Ilse 1978. Polytonicity in the area surrounding the Baltic Sea. – Nordic prosody: papers from a symposium. Ed. by E. Gårding, G. Bruce, R. Banner. Lund: Department of Linguistics, Lund University, 237–247.

Lindow jt = Lidow, Wolfgang, Dieter Möhn, Hermann Niebaum, Dieter Stellmacher, Hans Taubken, Jan Wirrer 1998. Niederdeutsche Grammatik. Bremen: Schuster Leer.

Lomtev = Ломтев, Тимофей П. 1951. Белорусский язык. Москва: Издательство Московского университета.

Lõtkin = Лыткин, Василий И. 1961. Коми язъвинский диалект. Москва: Издательство Академии Наук СССР.

Lõtkin, Guljaev = Лыткин, Василий И., Евгений С. Гуляев 1970. Краткий этимологический словарь коми языка. Москва: Издательство “Наука”.

Maišev = Майшев, Иван И. 1940. Грамматика коми-пермяцкого языка. Москва; Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.

Mathiasen, Terje 1996. Some Aspects of Language Contacts and Convergency Phenomena in the Baltic Area – Evidence from Lithuanian, Latvian, Livonian, Estonian, Russian and Polish. – Contacts de langues et de cultures dans l'aire baltique = Contacts of Languages and Cultures in the Baltic Area: mélanges offerts á Fanny de Sivers. Édités par M. M. Jocelyne Fernandez, Raimo Raag. Uppsala: Centre for Multiethnic Research Uppsala University, 171–179.

Mielikäinen, Aila 1984. Nykypuhesuomen aluellista taustaa. – Nykysuomen rakenne ja kehitys 2. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen. Toim. Heikki Paunonen, Päivi Rintala. Pieksämäki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 187–208.

Mussajev = Мусаев, Кенесбай М. 1964. Грамматика караимского языка: фонетика и морфология. Москва: “Наука”.

Must, Mari, Aili Univere 2002. Põhjaeesti keskmurre: häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Nau, Nicole 2011. A short grammar of Latgalian. München: LINCOM EUROPA.

Pajusalu, Renate 2009. Pronouns and reference in Estonian. – STUF Language Typology and Universals, 122–139.

Petyt, Keith Malcolm 1980. The study of dialect: an introduction to dialectology. London: Andre Deutsch.

Prauliņš, Dace 2012. Latvian: an essential grammar. London; New York: Routledge 2012.

Rapola, Martti 1961. Johdatus suomen murteisiin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sahharova, Selkov = Сахарова, Марфа А., Николай. Н. Сельков 1976. Ижемский диалект коми языка. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Sahharova, jt = Сахарова, Марфа. А., Николай Н. Сельков, Нина А. Колегова 1976. Печорский диалект коми языка. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Sarhimaa, Anneli 1992. Karelian Sprachbund? Theoretical basis of the study of Russian/Baltic-Finnic contacts. – Finnisch-Ugrische Forschungen 50: 3, 209–219.

Seip, Didrik Arup 1960. Norsk grammatik. Oslo: H. ASCHENHOUT & CO.

Serebrennikov = Серебренников, Борис А. 1963. Историческая морфология пермских языков. Москва: Издательство Академии Наук СССР.

Serebrennikov = Серебренников, Борис А. 1972a. О некоторых отличительных признаках волгокамского языкового союза. – Языковые контакты в Башкирии. Под ред. Т. М. Гарипова, Н. В. Черемисиной. Уфа, 8–17.

Serebrennikov = Серебренников, Борис А. 1972b. Историческая морфология мордовских языков. Москва: Издательство “Наука”.

Sorvatševa, Beznossikova = Сорвачева, Валентина А., Люция М. Безносилова 1990. Удорский диалект коми языка. Москва: Издательство “Наука”.

Sorvatševa jt = Сорвачева, Валентина. А., Марфа А. Сахарова, Евгений С. Гуляев 1996. Верхневычегодский диалект коми языка. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Šeljakin = Шелякин, Михаил 1986. Русские местоимения. Тарту: Тартуский государственный университет.

Zaikov = Зайков, Петр М. 1999. Грамматика карельского языка, Petrozavodsk: “Периодика”.

Zaitseva = Зайцева, Мария И. 1981. Грамматика вепсского языка, Ленинград: “Наука”.

Žilina = Жилина, Татьяна И. 1975. Верхнесысольский диалект коми языка. Москва: Издательство “Наука”

Žilina = Жилина, Татьяна И. 1985. Лузско-Летский диалект коми языка. Москва: Издательство “Наука”.

Žilina, Baraksanov = Жилина, Татьяна И., Геннадий Г. Бараксанов 1971. Присыктывкарский диалект и коми литературный язык. Москва: Издательство “Наука”.

Tenser, Anton 2008. Northeastern group of Roma dialects. Manchester: University of Manchester.

Tepljašina = Тепляшина, Тамара И. 1970. Язык бесермян. Москва: Издательство “Наука”.

Tiersma, Pieter Meijes 1985. Frisian Reference Grammar. Dordrecht; Cinnaminson: Foris Publications.

Treder, Jerzy 2006. Język kaszubski: poradnik encyklopedyczny. Gdańsk: Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego oficyna CZEC.

Turkin = Туркин, Адольф И. 1998. Нижневыхегодский диалект коми-зырянского языка. Tallinn; Hamburg.

Valiullina = Валиуллина Зулейха Р. 1968. Сопоставительная грамматика русского и татарского языков. Казань.

Wales, Katie 2006. Personal pronouns in present-day English. Cambridge: Cambridge University Press.

Wiik, Kalevi 1995. The Baltic Sea prosodic area revisited. – Castrenianumin toimitteita 49. Symposiumi Itämerensuomalainen kulttuurialue. Toim. Seppo Suhonen, 75–90.

Wintschalek, Walter 1993. Die Areallinguistik am Beispiel syntaktischer Übereinstimmungen im Wolga-Kama-Areal. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

Lisa 1. Läänemere ja Volga-Kaama keeleareaali demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid

Keel		3. isik	Dem. 1	Dem. 2	Dem. 3	Dem. 4	Dem. 5	Dem. 6	Dem. 7
Läti (Praulīš 2012: 51–58)	sg	<i>viņš/viņa</i>	<i>šis/ši</i>	<i>tas/tā</i>					
	pl	<i>viņi/viņas</i>	<i>šie/šīs, šās</i>	<i>tie/tās</i>					
Liivipärane dialekt (Balode, Holvoet 2001: 28–30)	sg	<i>viņč</i>	<i>šis</i>	<i>tas</i>					
	pl	<i>viņ</i>	<i>šie</i>	<i>tie</i>					
Latgali (Nau 2011: 37)	sg	<i>jis/jei</i>	<i>itys/itei</i>	<i>tys/tei</i>					
	pl	<i>jī/juos</i>	<i>itī/ituos</i>	<i>tī/tuos</i>					
Leedu (Amrazas jt 2006: 184–191)	sg	<i>jis/jie</i>	<i>šis/ši, šitas/šita</i>	<i>anas/ana</i>	<i>tas/ta</i>				
	du	<i>juoduo/jiedvi</i>	<i>šiedu/šiedvi, šituodu/šitiedvi</i>	<i>anuodu/aniedvi</i>	<i>tuodu/tiedvi</i>				
	pl	<i>jī/jos</i>	<i>šie/šios, šitie/šitos</i>	<i>anie/anos</i>	<i>tie/tos</i>				
Žemaidi dialekt (Balode, Holvoet 2001: 75)	sg	<i>ons/ana</i>							
	pl	<i>anei/anuos</i>							
Utenose dialekt (Balode, Holvoet 2001: 69)	sg	<i>anas/ana genitiiv: jo/jos</i>							
	pl	<i>anys/anos genitiiv: jū/jū</i>							
Rootsi (Holmes, Hinchliffe 2003: 114–144)	sg	<i>han/hon/den/det</i>	<i>den här (den)/det här (det)</i>	<i>den där (denna)/det där (detta)</i>					
	pl	<i>de</i>	<i>de här (de)</i>	<i>de där (dessa)</i>					

Keel		3. isik	Dem. 1	Dem. 2	Dem. 3	Dem. 4	Dem. 5	Dem. 6	Dem. 7
Norra Bokmål (Golden jt 1990: 59–66)	pl	<i>han/hun/ den/det</i>	<i>denne/ dette</i>	<i>den/det</i>					
	sg	<i>de</i>	<i>disse</i>	<i>de</i>					
Norra nynorsk (Seip 1960: 22–23)	sg	<i>han/ho/ det</i>	<i>denne/ denne/ dette</i>	<i>den/ den/ det</i>	<i>hin/hi/ hitt</i>				
	pl	<i>dei</i>	<i>desse</i>	<i>dei</i>	<i>hine</i>				
Taani (Lundskær- Nielsen, Holmes 2010: 159–214)	sg	<i>han/hun/ den/det</i>	<i>den her (denne)/ det her (dette)</i>	<i>den (der)/ det (der)</i>					
	pl	<i>de</i>	<i>de her, (disse)</i>	<i>de (d er)</i>					
Alamsaksa (Lindow jt 1998: 154–171)	sg	<i>he/se/et, dat</i>	<i>düsse/ düsse/dit</i>	<i>jene/ jene/ jenet</i>	<i>de/dat</i>				
	pl	<i>se</i>	<i>düsse</i>	<i>jene</i>	<i>de</i>				
Saksa (Hentschel 2010: 288–292)	sg	<i>er/sie/es</i>	<i>dieser/ diese/ dieses, dies</i>	<i>jener/ jen/ jenes</i>	<i>er/ die/ das</i>				
	pl	<i>sie</i>	<i>diese</i>	<i>jene</i>	<i>die</i>				
Friisi (Tiersma 1985: 49–50)	sg	<i>hy/sy (hja)/it</i>	<i>dat</i>	<i>dit</i>					
	pl	<i>sy, hja</i>	<i>dy</i>	<i>dizze</i>					
Valgevene (Lomtev 1951:84–91)	sg	<i>ён/яна/ яно</i>	<i>эты/ этая/ эта</i>	<i>мой/ мая/ мое</i>					
	pl	<i>яны</i>	<i>этыя</i>	<i>тыя</i>					
Poola (Bak 1997: 174)	sg	<i>on/ona/ ono</i>	<i>ten/ta/ to</i>	<i>tamten/ tamta/ tamto</i>	<i>ów/ owa/ owo</i>				
	pl	<i>oni/one</i>	<i>ci/te</i>	<i>tamci/ tamte</i>	<i>owi/ owe</i>				
Kašuubi (Treder 2006: 276)	sg	<i>òn/òna (na)/ òno (no)</i>	<i>na (ten)/ na (ta)/ no (to)</i>	<i>tuten/ tuta/ tuto</i>					
	pl	<i>òni, ni/ òne, ne</i>	<i>ni, (ti)/ ne (te)</i>	<i>tuti/tute</i>					

Keel		3. isik	Dem. 1	Dem. 2	Dem. 3	Dem. 4	Dem. 5	Dem. 6	Dem. 7
Vene (Šeljakin 1986: 33–37)	sg	оно/она/ оно	этом/ эта/это	том/ та/то					
	pl	они	эти	те					
Ersa (Bubrihh 1947: 24; Serebrennikov 1967: 98–102)	pl	сон	те	се	тона	тевате	севате	теке	секе
	sg	сынъ	нетъ (нетне)	сеть (сетне)	нонат (но- натне)	Нева- теть (нева- тетне)	сева- теть (сева- тетне)	некетъ (не- кетне)	секетъ (се- кетне)
Mokša (Koljadenkov, Zavodova 1962: 223–236)	pl	сон	тя	ся	тона	тъака	сяка		
	sg	синъ	нят	сят	нона	няка	сякат		
Baškiiri (Juldašev 1981: 154–157)	pl	ул	был	ошо	шул	теге	ул	бынау	анау
	sg	улар	былар	ошолар	шулар	теге- лар	улар	бынау- лар	анау- лар
Tatari (Valiullina 1968: 75–76)	pl	ул (<i>gen.</i> <i>анын</i>)	бу	шушы	шул	теге	ул		
	sg	алар	болар	шушы- лар	шулар	теге- лар	алар		
Tšuvaši (Krueger 1961: 132–136)	pl	въл (<i>gen.</i> <i>йна</i>)	ку	çак	въл	çав	леш		
	sg	вёсем	кусем	çаксем	вёсем	çавсем	лешсем		
Karaiimi (Musajev 1964: 213–220)	pl	ол	бу(л)	ушпу	ол	ошол			
	sg	алар	булар	ушпулар	алар	ошолар			
Mäemari (Alhoniemi 1985: 83–86)	pl	тѣдѣи	ти, тидѣи	тѣи, тѣдѣи	седѣи				
	sg	нѣинѣи	нинѣи	нѣинѣи					
Niidumari (Alhoniemi 1985: 83–86)	pl	тудо	тиде, ты	тудѣи, ту	седе	саде			
	sg	нуно	нине	нуно					

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Agu Bleive

(sünnikuupäev: 27.09.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Permi ja läänemeresoome demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid areaaltüpoloogiliselt taustal”,

mille juhendajad on Gerson Klumpp ja Nikolay Kuznetsov,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.05.2016